

**Resultaten van onderzoek naar oorzaken,
gevolgen voor inclusie, preventie en
benodigde ondersteuning**

Armoede bij mensen met beperkingen

Martin Schuurman, Hans Kröber, Manon Verdonschot

Colofon

Armoede bij mensen met beperkingen. Resultaten van onderzoek naar oorzaken, gevolgen voor inclusie, preventie en benodigde ondersteuning.

Deze publicatie en het achterliggende onderzoek werden uitgevoerd door dr. Martin Schuurman (Kalliope Consult), dr. Hans Kröber (Vilans en Inclusie.nu) en drs. Manon Verdonschot (Vilans).

Dr. M.I.M. Schuurman

Kalliope Consult
Rietveldlaan 9
3431 GD Nieuwegein
kalliopeconsult@ziggo.nl

Dr. H.R.Th. Kröber

Inclusie.nu
Vlijweg 8
3312 AS Dordrecht
info@inclusie.nu

Drs. M.M.L. Verdonschot

Vilans
Postbus 8228
3503 RE Utrecht
manonverdonschot@gmail.com

ISBN: 9789088391033

Maart 2013

©2013 Kalliope Consult/Vilans/Inclusie.nu

Deze rapportage mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, mits te allen tijde naar de bron wordt verwezen.

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Nederlandse Stichting voor het Gehandicapte Kind (NSGK), het Revalidatiefonds, het Fonds verstandelijk gehandicapten en het VSB Fonds.

Inhoudsopgave

In armoede leven, wat betekent dat?	2
--	----------

1. Inleiding	3
---------------------	----------

1.1 Aanleiding en vraagstelling van dit project	3
1.2 In het onderzoek gebruikte werkwijze en methodieken	6
1.3 Over de inhoud van dit rapport	8

2. De omvang van het armoedeprobleem bij mensen met beperkingen	9
--	----------

2.1 Inkomen en koopkracht	9
2.2 Vóórkomen van armoede	11
2.3 Inkomen, armoede en inclusie	14
2.4 Samenvatting	16

3. Oorzaken en gevolgen van armoede	17
--	-----------

3.1 Oorzaken van armoede	17
3.1.1 Oorzaken in de persoon	17
3.1.2 Oorzaken in de omgeving	20
3.2 Gevolgen van armoede	24
3.2.1 Gevolgen voor de persoon	25
3.2.2 Gevolgen voor de omgeving	27
3.2.3 Ontworsteling aan armoede	27
3.2.4 Armoedeparadox	28
3.3 Samenvatting	29

4. Preventie en ondersteuning bij armoede	30
--	-----------

4.1 Wettelijke regelingen	30
4.2 Informele hulp en ondersteuning	34
4.3 Formele hulp en ondersteuning	36
4.4 Samenvatting	41

5. Aanbevelingen voor beleid en politiek	43
---	-----------

5.1 Beschouwing van de onderzoeksresultaten	43
5.2 Algemeen kader voor preventie en ondersteuning bij armoede	43
5.3 Aanbevelingen	45
5.3.1 Algemene aanbevelingen	45
5.3.2 Specifieke aanbevelingen	46
5.3.3 Aanbevelingen voor verdere kennisontwikkeling	48

Literatuurverwijzingen	49
-------------------------------	-----------

Bijlagen:

1. Samenstelling van de klankbordgroep	52
2. Uitkomsten digitale enquête onder mensen met beperkingen	53
3. Conceptueel overzicht van factoren die van invloed zijn op de kans om uit armoede te ontsnappen	55
4. Websites over inkomensproblematiek en armoede	56

In armoede leven, wat betekent dat?

Jan Bakker komt uit een gezin met vader, moeder en zus. Hij is nu 32 jaar. Hij volgde speciaal onderwijs, wat hij afrondde met een certificaat (VCA). Daarna is hij gaan werken bij een schoonmaakbedrijf. Dat ging goed, hij was bijna chef van de afdeling. Het was een vaste baan, hij werkte veel, soms alle dagen van de week, en verdiende ongeveer 2000 netto per maand. Hij woonde met zijn vrouw, samen kregen ze een dochter. In die jaren (2000-2010) ging het psychisch en gedragsmatig al niet zo goed met hem. Hij gebruikte drugs, was regelmatig agressief en had een gat in zijn hand. Feitelijk begonnen de problemen na het overlijden van zijn vader, in 1999, die pas 50 jaar oud was. Dat overlijden heeft hem erg aangegrepen.

In 2010 ging er van alles fout. Aanleiding was het overlijden van zijn opa. Jan raakte zijn baan kwijt, zijn relatie liep vast en hij kwam op straat te leven. Toen heeft hij 1,5 jaar bij zijn oma gewoond, hij heeft haar verzorgd in haar laatste levensfase (zij was dementerend). Een half jaar geleden is zij overleden, sindsdien woont hij in een flatje dat hij huurt van een zorgaanbieder. Hij wordt zelfstandig begeleid. Betaald werk heeft hij niet, hij doet vrijwilligerswerk voor de zorgaanbieder.

De afgelopen jaren heeft Jan zijn dochter niet meer gezien, wat hem veel pijn en verdriet geeft. Het kind, dat een leerachterstand heeft, woont nu in een pleeggezin. Aan de kinderrechter heeft hij gevraagd of hij zijn dochter weer mag zien. Onlangs kwam er een uitspraak: als hij zich komend half jaar goed gedraagt en stabiel is, en het kind het aankan, mag er weer contact zijn. Zijn kind, aldus Jan, 'weet van mijn bestaan niet af'. Met zijn verdere familie heeft hij nauwelijks contact.

Jan heeft een schuld van 14.000 euro. Hij krijgt een Wajong uitkering van ongeveer 1000 euro per maand. Daarnaast ontvangt hij 2,80 euro per dagdeel vrijwilligerswerk. De uitkering gaat in zijn geheel naar Schuldbeheer, onderdeel van de Kredietbank. Zijn bewindvoerder daar beheert zijn geld en betaalt de huur (500 euro) aan de zorgaanbieder.

Zelf krijgt Jan 75 euro per week van zijn uitkering. Van dat geld betaalt hij boodschappen, beltegoed en shag. Hij kan leven met dit bedrag maar vindt wel dat hij armoede lijdt. Want hij kan niet alles doen wat hij wil. Wat hem erg dwars zit, is de ondoorzichtigheid van wat zijn bewindvoerder met de rest van het geld doet. Hij heeft geen overzicht daarvan. Met de schuldsanering moet feitelijk nog worden begonnen. Het is hem onduidelijk wanneer die begint en hoe dit precies zit.

Naast de dagbesteding (het vrijwilligerswerk) zit hij vrijwel altijd thuis. De groep flats heeft een gemeenschappelijke ruimte waar ze met elkaar driemaal per dag koffie drinken. Twee keer per week, op woensdag en vrijdag, eten ze met elkaar, hij helpt dan de begeleiding met eten koken. Hij gaat nooit uit, bemoeit zich met niemand. Hij hoeft op dit moment ook niet zo mensen te zien. Soms voelt hij zich eenzaam omdat hij zijn dochter niet ziet.

Sinds twee jaar heeft Jan een vriendin in Friesland. Ze zien en bezoeken elkaar niet. Dat kost veel te veel geld (50 euro per keer, zoveel heeft hij niet). Datzelfde geldt voor haar, ze is nog nooit bij hem op bezoek geweest. Alle contact tussen hen gaat via de webcam.

Stabiliteit verkrijgen en behouden, daar gaat het voor hem nu om. Met stabiliteit bedoelt hij vooral: niet agressief zijn. Hij heeft daar medicijnen voor.

Er zijn veel dingen die Jan nu niet kan en zou doen als hij meer geld had. Zoals wat meer naar zijn familie gaan, zijn vriendin in Friesland bezoeken, kleren kopen, een fiets of brommer aanschaffen en naar de bioscoop gaan.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en vraagstelling van dit project

Vaker dan voorheen leven mensen met lichamelijke, verstandelijke en/of psychische beperkingen in armoede, zo lijkt het. Tegelijkertijd weten we weinig van armoede binnen deze specifieke groep en van de gevolgen van die armoede voor hun deelname aan de samenleving. Dat was reden om het verkennende onderzoek 'Armoede bij mensen met beperkingen' uit te voeren. In dit rapport wordt verslag gedaan van de resultaten van dit onderzoek.

Het onderzoek is uitgevoerd door dr. Martin Schuurman (Kalliope Consult), dr. Hans Kröber (Vilans en Inclusie.nu) en drs. Manon Verdonschot (Vilans). Met een groot aantal externe partners is in een klankbordgroep samengewerkt, waaronder belangenorganisaties (LFB, Platform VG, CG-Raad), zorgaanbieders (waaronder Pameijer) en kennisorganisaties (in het bijzonder Nivel en Nibud). Tussentijdse bevindingen werden voor commentaar aan deze klankbordgroep voorgelegd (zie voor de samenstelling van de groep bijlage 1).

Met dit rapport richten we ons in het bijzonder tot beleidsmakers, managers, professionals en onderzoekers. Er is ook een samenvatting van het rapport beschikbaar in eenvoudige, toegankelijke taal.

Op de achtergrond speelt bij dit onderzoek het volgende. De zorg en ondersteuning aan mensen met beperkingen bevinden zich in een proces van ingrijpende veranderingen. De Awbz wordt voor een belangrijk deel overgeheveld naar de Wmo, waarvoor de gemeenten de regie hebben. Daarnaast bereidt het ministerie van VWS de ratificatie voor van het VN-Verdrag voor de rechten van mensen met een handicap.

Wmo en VN-Verdrag hebben beide als waardeoriëntatie de inclusie van mensen met beperkingen in de Nederlandse samenleving. Als uitgangspunt geldt hier het sociale model, dat exclusie niet ziet als een probleem dat gesitueerd wordt in de persoon met beperkingen, maar als iets waarbij de maatschappelijke context in het geding is.

De maatschappij heeft als opdracht de voorwaarden te scheppen waardoor een ieder erbij hoort, kan meedoen en zich kan ontwikkelen in en met de samenleving. Deze benadering sluit aan bij de internationale classificatie van het menselijk functioneren (ICF), die sinds 2001 operationeel is.¹ Externe factoren vormen in deze classificatie een belangrijke groep factoren van het menselijk functioneren.

Ondanks de goede bedoelingen van het VN-Verdrag en de Wmo lijkt de kwaliteit van bestaan van mensen met beperkingen steeds meer onder druk te komen als gevolg van geldproblemen. Uit onderzoek in België, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten (Abott & McConkey, 2006; Barnes & Sheldon, 2010; Emerson, 2007; GRIP, 2006; Grant, 2008) komt naar voren dat mensen met beperkingen een extra grote kans hebben om onder de armoedegrens te geraken. Een rol speelt dat zij vaak ook tot andere risicogroepen behoren, zoals die van alleenstaande ouders in de bijstand, ouderen, etc. Voor mensen met verstandelijke beperkingen is die kans op armoede waarschijnlijk nog groter vanwege de gelijktijdige werking van diverse armoedefactoren: intellectuele handicap, geen werk en niet of lastig in staat zijn om van financiële regelingen gebruik te maken. Mensen met een lichamelijke beperking zijn doorgaans meer zelfredzaam en komen meer voor zichzelf op.

Verschillende organisaties doen in ons land onderzoek naar inkomensproblematiek, waaronder het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Andere partijen richten zich op de gevolgen van armoede (schuldhulpverlening, voedselbanken, kledingbanken, etc.). Er is echter geen onderbouwd inzicht in armoede bij mensen met beperkingen, c.q. in de omvang en oorzaken daarvan en in de gevolgen voor de kwaliteit van hun leven en hun deelname aan de samenleving. Dergelijk inzicht is noodzakelijk. Ten eerste om tot aanbevelingen en oplossingen te komen die kunnen bijdragen tot de inclusie van mensen met beperkingen met inkomensproblematiek. Daarbij gaat het vooral om aanbevelingen op het terrein van de sociaal politieke omgeving (wet- en regelgeving, financiering). Ten tweede om de toerusting van mensen met beperkingen (hun empowerment en hun netwerk) te kunnen faciliteren. Ten derde om de toerusting van ondersteuners – zowel professionals als niet professionals - te faciliteren.

¹ Zie voor de Nederlandse vertaling van de ICF: WHO-FIC Collaborating Centre (2002) of <http://class.who-fic.nl/browser.aspx?scheme=ICF-nl.cla>.

In het project 'Armoede bij mensen met beperkingen' is gepoogd dit onderbouwde inzicht te verkrijgen.

De doelstelling van het project is driedelig:

1. Het project wil inzicht geven in de oorzaken, omvang en gevolgen van armoede bij mensen met beperkingen. Bij gevolgen gaat het vooral om de gevolgen voor inclusie, als onderdeel van kwaliteit van bestaan. De uitkomsten van dit onderzoek willen we verspreiden onder geïnteresseerden en in het bijzonder, met aanbevelingen, adresseren aan beleidsmakers.
2. De gevolgen van de armoede willen we samen met betrokkenen vertalen in ondersteuningsvragen die uit de armoedeproblematiek naar voren komen.
3. Tot slot is een doel van het project de weg te wijzen naar een flexibel en dynamisch ondersteuningsaanbod voor mensen met beperkingen, hun netwerk en professionals. Een aanbod dat aansluit op de uitkomsten van het onderzoek c.q. de specifieke ondersteuningsvragen.

Het onderzoek is verkennend van aard en wil, vanuit zojuist genoemde doelstellingen, een antwoord geven op de volgende onderzoeksvragen:

- a. Wat wordt verstaan onder armoede?
- b. Welke data zijn er bekend over de omvang van armoede in Nederland en andere Europese landen, in relatie tot mensen met beperkingen?
- c. Wat zijn de oorzaken van het ontstaan van armoede, algemeen en meer specifiek bij mensen met beperkingen?
- d. Wat zijn de gevolgen van armoede voor de kwaliteit van bestaan (vooral op het domein inclusie), algemeen en meer specifiek voor mensen met beperkingen?
- e. Hoe zijn de preventie en ondersteuning georganiseerd om het hoofd te bieden aan de nadelige gevolgen van armoede, waar liggen lacunes en hoe zou het beter kunnen, in het bijzonder met betrekking tot inclusie? Welke goede voorbeelden rond ondersteuning op het gebied van armoede en inclusie voor mensen met beperkingen zijn er?
- f. Welke aanbevelingen en actieplannen kunnen bijdragen aan de bestrijding van de problematiek?

Er wordt bij dit alles van uitgegaan dat het onderwerp armoede een gemeenschappelijke zaak is van afzonderlijke partijen, elk met specifieke verantwoordelijkheden: van het lokale beleid en bestuur, van zorginstellingen en van de landelijke overheid. En niet in de laatste plaats van betrokkenen zelf en hun netwerk, al naar gelang hun mogelijkheden.

De belangrijkste begrippen in het onderzoek zijn armoede en inclusie. Daarnaast spreken we over mensen met beperkingen en over hun kwaliteit van bestaan. In Box 1 wordt weergegeven wat we onder deze vier begrippen verstaan.

Box 1: Omschrijving van in dit rapport gebruikte begrippen

Armoede

Het begrip armoede kent verschillende dimensies (Baart, 2004). In dit onderzoek ligt de nadruk in het bijzonder op de financiële en participatieve (inclusie) dimensie. We sluiten aan bij de zogenaamde budgetbenadering. Hierin wordt armoede afgemeten aan de hand van normbedragen die het Sociaal en Cultureel Planbureau in overleg met het Nibud heeft vastgesteld. Het basisbehoefte-niveau omvat de minimale uitgaven voor voedsel, kleding en wonen en enkele andere moeilijk te vermijden kosten. Daar zijn kosten voor sociale participatie aan toegevoegd. Met andere woorden, er is sprake van armoede wanneer iemand gedurende een langere periode niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over wat in zijn samenleving minimaal noodzakelijk wordt geacht. (CBS & SCP, 2011)

Participatie en inclusie

Onder participatie verstaan we deelname van (groepen) burgers aan de samenleving - zoals het hebben van werk, volgen van onderwijs, verrichten van vrijwilligerswerk en betrokken zijn bij de leefbaarheid van de eigen omgeving - op een voor de persoon zinvolle manier.

Inclusie betekent gewaardeerd worden, iets kunnen betekenen voor een ander, meedoen, erbij horen, ertoe doen. Het gaat om leven in de samenleving, met waardevolle persoonlijke en sociale netwerken en gebruik makend van voorzieningen die voor allen bedoeld zijn. Inclusie is voor iedereen van groot belang, dus ook voor mensen met een beperking. Van inclusie is sprake in de volgende situatie (Perspectief, 2007): 'Mensen hebben waardevolle persoonlijke en sociale netwerken in de samenleving. Zij maken gebruik van voorzieningen die voor iedereen bedoeld zijn. Zij wonen in de samenleving met mensen waarmee zij zich verbonden voelen. Kinderen en jongeren volgen breed toegankelijk, regulier onderwijs dat bijdraagt aan hun ontplooiing. Ieder schoolt zich op terreinen waar zijn interesses en ambities liggen. Mensen hebben gerespecteerde werkzaamheden of bezigheden in de samenleving en voelen zich gewaardeerde medewerkers. Zij nemen deel en dragen bij aan het sociale, culturele, religieuze en recreatieve leven in de samenleving (concerten, cafés, clubs, kerken, verenigingen, sportevenementen, etc.). Zij maken gebruik van welzijn- en gezondheidsvoorzieningen in de plaatselijke gemeenschap. Mensen hebben dezelfde rechten, kansen en verantwoordelijkheden als iedere burger, ook op het gebied van trouwen, kinderen krijgen, stemmen, sterilisatie, orgaandonatie, euthanasie, etc.'

Voor het bereiken van inclusie is essentieel dat aan de voorwaarden wordt voldaan die realiseren dat mensen daadwerkelijk kunnen deelnemen aan voorzieningen die 'voor iedereen bedoeld zijn'.

Mensen met beperkingen

In het begrip 'beperkingen' (in het Engels: disabilities) staat niet het defect, de aandoening of het intelligentietekort centraal, maar het functioneren van mensen in de dagelijkse situatie. Dit functioneren vindt plaats binnen het spanningsveld tussen enerzijds competenties en anderzijds verwachtingen en eisen van de omgeving. Het kan positief worden beïnvloed door ondersteuning. Een handicap is dan ook een functie van aanwezige competenties, omgevingseisen én ondersteuning (Buntinx, 2003).

De nieuwe internationale classificatie van het menselijk functioneren (ICF), die sinds 2001 operationeel is, sluit hierbij aan.² Externe factoren vormen in deze classificatie, naast medische en persoonlijke factoren, een belangrijke groep factoren van het menselijk functioneren. Het functioneren zelf, aldus de ICF, kan worden beschreven vanuit drie verschillende perspectieven:

- Het perspectief van de mens als organisme, als 'lichaam' (hoe goed functioneren bijvoorbeeld de gewrichten, het hart en de bloedvaten, de hersenen en zenuwen, en de longen van een persoon; zijn ze onbeschadigd).
- Het perspectief van het menselijk handelen (welke activiteiten voert iemand zelf uit en welke zou hij/zij zelf kunnen of willen uitvoeren).
- Het perspectief van participatie, van deelname aan het maatschappelijke leven (kan iemand meedoen op alle levensterreinen, zoals werk, gezin, hobby; doet hij/zij ook mee, is iemand een volwaardig lid van de maatschappij).

² De ICF (International Classification of Functioning, Disability and Health) werd op 22 mei 2001 door de WHO goedgekeurd voor internationaal gebruik (WHO, 2001).

In het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap is dit laatste punt verder uitgewerkt (VN, 2006a, 2006b). Ten aanzien van de positie van mensen met beperkingen in de samenleving gaat het Verdrag uit van het sociale model. Kern van dit model is dat het hebben van een beperking niet gezien wordt als een individueel probleem, niet als een handicap die jou als mens buiten de samenleving plaatst, maar als een probleem dat in de samenleving ligt. Het probleem van de handicap is het gevolg van maatschappelijke, culturele of fysieke barrières (Coalitie voor Inclusie, 2010). De samenleving moet zich dus aanpassen aan de persoon met beperkingen, niet andersom.

Kwaliteit van bestaan

'Kwaliteit van bestaan is de door mensen zelf ervaren kwaliteit van hun leven die wordt bepaald door fysieke, psychische en sociale factoren, zoals door persoonlijke kenmerken, de kwaliteit van relaties, geestelijk evenwicht, de vervulling van levensdoelen, de mate van aanpassing aan de ontstane situatie in geval van ziekte, beperking of ouderdom, en maatschappelijke participatie.'³

Vaak worden bij de toepassing van het begrip kwaliteit van bestaan de acht domeinen van Schalock gebruikt: Lichamelijk welbevinden, Psychisch welbevinden, Interpersoonlijke relaties, Deelname aan samenleving, Persoonlijke ontwikkeling, Materieel welzijn, Zelfbepaling en Belangen.

1.2 In het onderzoek gebruikte werkwijze en methodieken

Om de in paragraaf 1.1 genoemde onderzoeksvragen te beantwoorden, is op vijf manieren informatie verzameld.

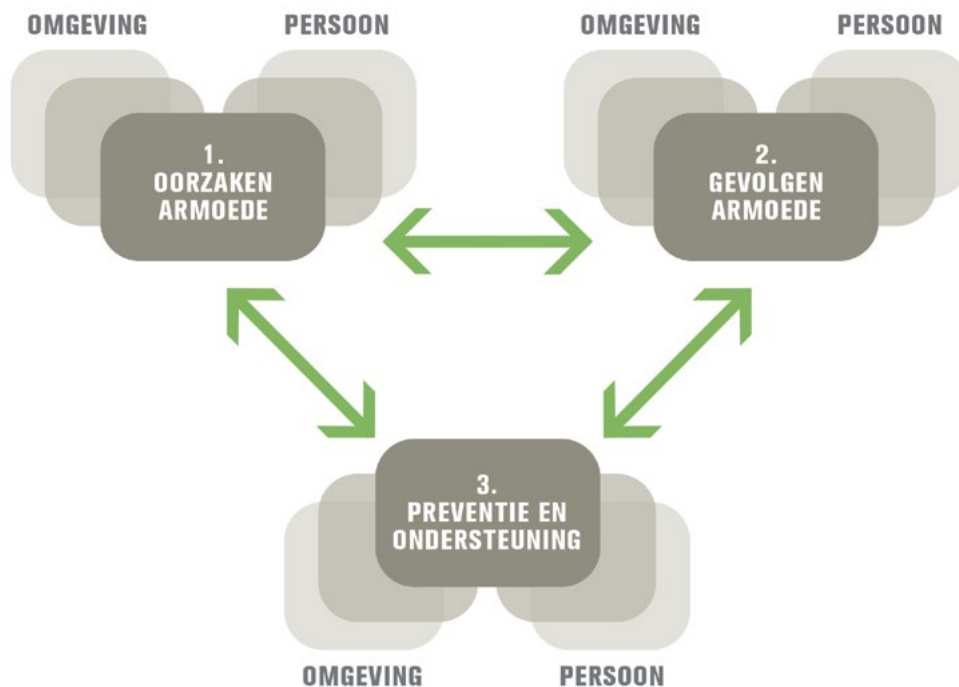
1. Literatuurstudie. Deze richtte zich op alle onderzoeksvragen a t/m f en bevatte ook een review van bronnen met kwantitatieve data.
2. Interviews met mensen met een laag tot bijzonder laag inkomen waarvan een groot gedeelte armoede aan den lijve ervaart of heeft ervaren en met begeleiders en deskundigen op het gebied van financiële ondersteuning aan mensen met beperkingen. In totaal werden 17 mensen geïnterviewd. De interviews waren specifiek gericht op de beantwoording van de vragen c t/m f en werden gehouden aan de hand van topiclijsten die gaandeweg werden verfijnd met verdiepingsvragen. Van de interviews zijn verslagen gemaakt die direct na het interview zijn uitgewerkt. Bij de interviews met mensen met beperkingen zijn ook beschrijvende en reflectieve 'fieldnotes' gemaakt. De verslagen en 'fieldnotes' vormen de kwalitatieve databronnen van dit onderzoek.
3. Een digitale vragenlijst, die is uitgezet onder mensen met licht verstandelijke beperkingen, c.q. de leden van de denktank (de 'club van 101') van Vilans. In deze lijst is ingezoomd op de ervaren financiële situatie, het omgaan met geld, de deelname aan de samenleving en de eventuele begeleiding (onderzoeksvragen c t/m e). Van deze groep werden 75 personen benaderd, waarvan er 30 reageerden, een respons dus van 40%. De 30 personen betreffen 13 mannen en 17 vrouwen. Hun gemiddelde leeftijd is 38 jaar. De uitkomsten van deze enquête zijn in bijlage 2 opgenomen.
4. Data die, speciaal voor dit onderzoek, werden verzameld in het Panel Samen Leven van het Nivel. Het betrof vragen over financiële situatie, deelname aan de samenleving en de ondersteuning daarbij (onderzoeksvragen c t/m e). In totaal werd beschikt over gegevens van 230 personen.
5. Een bijeenkomst met begeleiders, tijdens het Begeleiderscongres Gehandicaptenzorg begin november 2012.⁴ Hier ging het vooral om preventie en ondersteuning (onderzoeksvraag e).

³ Bron: Thesaurus Zorg en Welzijn (Vilans). Zie: <http://www.thesauruszorgenwelzijn.nl/>

⁴ Tijdens deze bijeenkomst is een Prezi presentatie gehouden over de bevindingen van het onderzoek. Zie: <http://prezi.com/-ey1f8dnbsa7/kwetsbare-mensen-en-financiele-problemen/>

De informatieverzameling vond plaats tegen de achtergrond van een algemeen conceptueel model, dat werd samengesteld vanuit de resultaten van de literatuurstudie en gaandeweg verder werd ontwikkeld. Dit model bestaat uit drie onderdelen: de factoren (oorzaken) die, al dan niet in samenhang met elkaar, verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van armoede, de gevolgen waartoe de armoede leidt en de preventie en ondersteuning die bij armoede worden toegepast of kunnen worden toegepast. Bij alle drie werd binnen het concept onderscheid gemaakt tussen omgeving en persoon (zie figuur 1).

Figuur 1: **Algemeen model van armoede bij mensen met beperkingen**

Het onderzoek levert de volgende vier producten op:

1. Het onderhavige onderzoeksrapport, c.q. een rapportage voor in het bijzonder beleidsmakers. In dit rapport worden de antwoorden op de onderzoeksvragen gepresenteerd. Met een daarop geënt actieplan beogen we de landelijke en lokale politiek meer bewust te maken van het probleem van armoede, de gevolgen daarvan en wat op beleidsniveau hieraan gedaan zou kunnen en moeten worden. Daarbij is er ook aandacht voor de relatie met het VN-Verdrag over de rechten van mensen met een handicap. Er is ook een samenvatting van het rapport beschikbaar in eenvoudige, toegankelijke taal. Verder overwegen we om de resultaten op een andere toegankelijke manier te ontsluiten (bijvoorbeeld via een filmpje).
2. De digitale Wegwijzer 'Weg met armoede'. Er is een website ontwikkeld (beschikbaar vanaf maart 2013) die een toegankelijke, informatieve en interactieve wegwijzer is voor mensen met beperkingen en voor hen die bij de ondersteuning van deze mensen zijn betrokken. De site bevat informatie over wat je kunt doen om uit te komen met je geld, wat je kan doen als het mis gaat en hoe je er zoveel mogelijk voor kunt zorgen dat je 'mee blijft doen'. Ook bevat zij landelijke informatie (wetten en regels), casuïstiek, links, goede voorbeelden, regionale en lokale informatie (over voedselbank, kledingbank, projecten, gemeentelijke regelingen, etc.) en de mogelijkheid om informatie met elkaar uit te wisselen.
3. Een wetenschappelijk artikel. In het kader van kennisontwikkeling is op basis van de verworven inzichten een wetenschappelijke publicatie verzorgd over het onderwerp 'armoede en inclusie'. Onderdeel van deze publicatie is de presentatie van een conceptueel kader rond het onderwerp.
4. Er wordt het initiatief genomen tot één of meerdere bijeenkomsten waarop over het onderwerp 'Armoede bij mensen met beperkingen' zal worden gedebatteerd.

Ter afsluiting van deze paragraaf maken we nog een opmerking over de populatie waar dit rapport betrekking op heeft. Strikt genomen is deze populatie zeer omvangrijk. Cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (De Klerk e.a., 2012) spreken van 170.000 mensen met lichte of ernstige verstandelijke beperkingen in Nederland (IQ lager dan 70) en 300.000 tot 600.000 zwakbegaafden (IQ tussen 70 en 85). Het aantal mensen met lichamelijke beperkingen bedraagt, aldus deze publicatie, enkele miljoenen. Dat laatste geldt ook voor mensen met psychische aandoeningen (website Trimbosinstituut).

Gezien deze aantallen kan dit rapport natuurlijk geen representatief beeld van armoede bij mensen met beperkingen geven. Dat is ook niet de bedoeling, binnen deze populatie komt armoede ook maar in relatief geringe mate voor. Maar waar zij voorkomt, zijn de gevolgen vaak heftig. Dit rapport geeft een verdiepend kader waarmee preventie en ondersteuning aan die mensen vorm kan worden gegeven.

1.3 Over de inhoud van dit rapport

Dit rapport is het eerstgenoemde product van de in de vorige paragraaf genoemde reeks van vier. Het doel van het rapport is driedelig: het presenteren van de werkwijze en de resultaten van het onderzoek, het bewust maken van beleidsvoerders en landelijke en lokale politiek van het armoedeprobleem en de gevolgen daarvan voor de deelname van mensen met beperkingen aan de samenleving en het bewerkstelligen van maatregelen voor de preventie van armoede en de versterking van de ondersteuning van mensen die met armoede te maken hebben.

Hierna (hoofdstuk 2) gaan we eerst in op de omvang van de inkomensproblematiek en armoede onder mensen met beperkingen in Nederland, in het bijzonder mensen met lichamelijke beperkingen, verstandelijke beperkingen en/of psychische problemen. Vervolgens presenteren we de resultaten van het onderzoek, allereerst (hoofdstuk 3) die met betrekking tot de oorzaken en gevolgen van armoede, daarna (hoofdstuk 4) die over preventie en ondersteuning. We sluiten af (hoofdstuk 5) met aanbevelingen voor beleid en politiek.

In tabel 1 is weergegeven welke onderzoeksvragen in welk deel van dit rapport worden beantwoord

Tabel 1: **Overzicht van de inhoud van dit rapport, in relatie tot de onderzoeksvragen**

Onderzoeksvraag	Onderdeel rapport
a. Wat wordt verstaan onder armoede	Paragraaf 1.1
b. Omvang van het armoedeprobleem	Hoofdstuk 2
c. Oorzaken van armoede	Paragraaf 3.1
d. Gevolgen van armoede, vooral op domein inclusie	Paragraaf 3.2
e. Preventie en ondersteuning bij armoede	Hoofdstuk 4
f. Aanbevelingen en actieplannen	Hoofdstuk 5

2. De omvang van het armoedeprobleem bij mensen met beperkingen

Alvorens in de volgende hoofdstukken in te gaan op de bevindingen aan de hand van ons onderzoeksmodel (zie par. 1.2), geven we in dit hoofdstuk een kwantitatieve beschrijving van inkomensproblematiek en armoede bij mensen met beperkingen in ons land. We doen dit vanuit (de analyse van) gevonden statistische informatie in de Nederlandse literatuur. Omdat wij voornamelijk bronnen vonden met betrekking tot mensen met lichamelijke en verstandelijke beperkingen, betreffen de bevindingen vooral deze twee groepen.

2.1 Inkomen en koopkracht

Om te beginnen schenken we aandacht aan het inkomen en de koopkracht. Onder koopkracht verstaan we 'de waarde van het pakket aan goederen en diensten dat iemand met een bepaald inkomen kan aanschaffen' (Nibud, 2012a). We hebben gebruik gemaakt van informatie die deels actueel is en deels gedateerd. Daar is voor gekozen omdat deze combinatie ons in staat stelt patronen waar te nemen met betrekking tot de financiële situatie van mensen met beperkingen.

Informatie van het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten uit 2007 (Van den Brink-Muinen, 2009) laat zien dat mensen met een chronische ziekte of beperkingen in dat jaar een lager inkomen hadden dan de bevolking als geheel (zie tabel 2). Het gemiddelde gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van deze mensen was in dat jaar 65% van het gemiddelde inkomen van de gehele bevolking en 75% van het gemiddelde inkomen van het niet-actieve deel van de bevolking (onderste rij tabel 2).

Twee jaar later, in 2009, was het gemiddelde inkomen van de personen uit het panel gestegen tot € 1.408,00 per maand (Heijmans e.a., 2011).

Tabel 2: **Kerncijfers inkomen van mensen met een chronische ziekte of beperkingen in 2008 (tabel, zelf samengesteld op basis van gegevens uit Van den Brink-Muinen, 2009)**

Indicator	Mensen met een chronische ziekte of beperkingen	Algemene bevolking
Netto inkomen in 2007 (per maand)	Bij eenderde (36%) van de huishoudens maximaal € 1.300,00 per maand	€ 1.300,00 per maand is gelijk aan het netto AOW- bedrag dat gehuwden samen ontvingen (inclusief vakantietoeslag)
Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen* in 2007 (per maand)	Gemiddeld € 1.276,00 per maand	Gehele bevolking € 1.950,00 per maand; niet-actieve deel van de bevolking € 1.692,00 (schatting CBS)

* Huishoudinkomen is met behulp van een equivalentiefactor omgerekend naar een gestandaardiseerd inkomen dat voor een éénpersoonshuishouden zou gelden.

Van veel recentere datum zijn de koopkrachtberekeningen van het Nibud voor huishoudens met extra zorgkosten, uitgevoerd naar aanleiding van de Miljoenennota 2013 (Nibud, 2012b). Het Nibud rapport geeft aan dat naast de veranderingen in de zorgkosten die voor iedereen gelden, chronisch zieken en gehandicapten in 2013 met enkele extra maatregelen te maken krijgen. Zo worden de tegemoetkomingen in het kader van de Wtcg (Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten) met 2% verlaagd. En ondanks dat het maximale eigen risico stijgt, wordt de tegemoetkoming voor dat eigen risico slechts beperkt verhoogd, van 85 naar 94 euro. Voor huishoudens die het volledige eigen risico kwijt zijn, wordt deze grotere betaling gecompenseerd doordat de zorgtoeslag stijgt voor lagere inkomens. Voor hogere inkomens daalt de zorgtoeslag. In het pakket van de basisverzekering worden enige onderdelen geschrapt.

Meer specifiek zijn door het Nibud koopkrachtmutaties van 2012 naar 2013 berekend voor een groot aantal voorbeelden. In tabel 3 (zelf samengesteld op basis van gegevens uit het rapport) geven we de cijfers voor een aantal typen huishoudens waar relatief veel mensen met beperkingen toe behoren. We zien dat de koopkrachtmutaties voor de typen huishoudens variëren van -0,3% tot -4,4%.

Tabel 3: **Koopkrachtmutaties 2012-2013, voor een aantal huishoudens (tabel, zelf samengesteld op basis van gegevens uit Nibud, 2012b)**

Huishouden	Lage zorgkosten, lage Wtcg		Hoge zorgkosten, hoge Wtcg		Zonder extra zorgkosten	
	Perc.	Euro (jaar)	Perc.	Euro (jaar)	Perc.	Euro (jaar)
Alleenstaand, WWB uitkering	- 1,5	- 216	- 1,3	- 180	- 1,2	- 168
Alleenstaande, Wajong	- 1,6	- 240	- 1,5	- 228	*	*
Paar, 130% WWB uitkering, eigen bijdrage Wmo	- 0,6	- 132	- 0,6	- 132	*	*
Paar met kinderen, 130% WWB uitkering	- 0,8	- 204	- 0,7	- 168	- 0,3	- 72
Alleenstaande 65+, AOW + 15.000 pensioen	- 3,7	- 900	- 3,6	- 876	- 3,5	- 840
Echtpaar 65+, AOW + 30.000 pensioen	- 4,4	- 1.692	- 4,4	- 1.704	- 4,1	- 1.560

* Niet vermeld in het Nibud rapport

2.2 Voórkomen van armoede

In welke mate is in ons land sprake van armoede bij mensen met beperkingen?

Door de Basisbeweging Nederland (2010) is, onder de titel 'Armoede in Nederland', de hulpverlening door diaconieën, parochiële caritas instellingen en andere kerkelijke organisaties in beeld gebracht. Men deed dit door deze organisaties te benaderen via een vragenlijst. Voor de definitie van armoede paste men de benadering van 'de lage inkomensgrens' toe. Deze komt het dichtst bij wat de (kerkelijke) beweging ziet als armoedegrens. Zij is afgeleid van het bedrag dat een alleenstaande bijstandsgerechtigde in 1979 ontving. Voor latere jaren is deze norm bijgesteld via de index voor consumentenprijzen. Dit niveau is niet gekoppeld aan een bepaald minimaal consumptiepakket. Het wordt verhoogd voor diverse samenlevingsvormen: meerpersoonshuishoudens en kinderen.

De organisaties werd gevraagd welke groepen naar hun mening het meest te lijden hebben onder armoede. In tabel 4 geven we een overzicht van de groepen die werden genoemd. Mensen met psychische problemen worden door bijna een derde van de respondenten genoemd als groep die financieel in de knel zit, mensen met een chronische ziekte of handicap door ruim een kwart van de respondenten.

Tabel 4: **Overzicht van groepen die door de respondenten (n=1191) het meest worden genoemd als financiële knelgroep (tabel, zelf samengesteld op basis van gegevens uit Basisbeweging Nederland, 2010)**

Knelgroep	Percentage respondenten dat deze groep noemt
Alleenstaande ouders met kinderen	51,6
Mensen zonder betaald werk	48,0
Ouderen	35,6
Asielzoekers	34,8
Mensen met psychische problemen	31,8
Mensen met een chronische ziekte of handicap	25,6
Gezinnen waarin slechts één persoon betaald werkt	17,6

Voor alle groepen is nagegaan of er een samenhang is tussen de gepercipieerde armoede en de grootte van de gemeente waar men verblijft. Voor mensen met psychische problemen is die samenhang duidelijk aanwezig (in grotere steden hogere percentages), voor mensen met chronische ziekten of beperkingen is er een lichte samenhang (zie tabel 5).

Tabel 5: **Percentages mensen met psychische problemen en mensen met een chronische ziekte of handicap die door de respondenten worden genoemd als groep met financiële knelpunten, naar grootte van gemeente (tabel, zelf samengesteld op basis van gegevens uit Basisbeweging Nederland, 2010)**

Grootte van gemeente	Percentage respondenten dat deze groep noemt	
	Mensen met psychische problemen	Mensen met chronische ziekte of handicap
< 10.000	26,2	26,2
10.000 – 20.000	28,9	24,7
20.000 – 50.000	29,7	25,5
50.000 – 100.000	43,9	26,8
100.000 – 200.000	47,0	31,3
> 200.000	42,6	29,8
Totaal	31,8	25,6

Schulden en een langdurig laag inkomen zijn de twee omstandigheden die, aldus dit rapport, mensen het meest in financiële problemen brengen. Daarna volgen:

- Onbekendheid met regelgeving.
- Angst of schaamte voor instanties.
- Ingewikkelde formulieren.
- Onvoorziene hoge uitgaven, of incidentele financiële tegenslag.
- Wachttijden bij toekenning uitkering.
- Vastlopen in loketten van meerdere instanties.
- Hoge vaste lasten (wonen, energie, verzekeringen).
- Mensen vallen net buiten allerlei regelingen.
- Structurele hoge bijzondere uitgaven (bijv. bij ziekte of handicap).
- Problemen met flexwerken/seizoenswerk.

In het eerder genoemde Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (Van den Brink-Muinen, 2009) is in 2008 aan mensen met een chronische ziekte of beperking zelf gevraagd hoe zij hun financiële situatie ervaren. Dit gebeurde op twee manieren, via de indicator sociale deprivatie (zie de volgende paragraaf) en via de indicator moeten interen op spaargeld of schulden moeten maken. Eén op de vijf mensen gaf aan dat zij hun spaargeld moeten aanwenden om rond te kunnen komen of zelfs schulden moeten maken. Eenzelfde percentage antwoordde dit een jaar eerder, in 2007. Binnen de totale groep van mensen met een chronische ziekte of beperkingen werden zowel in 2007 als in 2008 geen significante verschillen aangetroffen tussen subgroepen naar sekse, leeftijd en opleidingsniveau.

Ook in *Meedoen met beperkingen*, de laatst verschenen Rapportage Gehandicapten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), is aandacht geschonken aan de financiële situatie bij mensen met chronische ziekten en handicaps (De Klerk, 2007). Het betreft gegevens van relatief lang geleden (2004) die wij niettemin belangrijk genoeg vinden om hier te vermelden. Het onderzoek betrof uitsluitend mensen met lichamelijke beperkingen. Hen werd gevraagd in hoeverre men kan rondkomen van het huishoudinkomen. In tabel 6 zijn de uitkomsten vermeld.

Tabel 6: **Kunnen rondkomen van het huishoudinkomen, naar ernst van de beperkingen en leeftijdsklasse, 16-plussers met beperkingen, 2004 (in procenten)**

	Totale bevolking	Ernst beperking				Matige/ernstige beperking		
		Licht	Matig	Ernstig	Totaal	16-64	>64	Totaal
Beoordeling van het inkomen		Verschillen in totaal kolom niet significant				Verschillen in totaal kolom significant		
● moet schulden maken	2	6	8	6	7	12	3	7
● spreekt spaarmiddelen aan	6	13	17	20	16	21	15	18
● kan precies rondkomen	46	37	41	42	39	37	45	41
● houdt beetje geld over	34	38	31	28	33	28	32	30
● houdt veel geld over	13	6	4	5	5	3	5	4
Heeft zich laatste drie maanden zorgen gemaakt		Verschillen in totaal kolom niet significant				Verschillen in totaal kolom significant		
● bijna voortdurend	-	5	9	9	7	15	4	9
● heel vaak	-	12	13	14	13	19	8	13
● een enkele keer	-	33	29	21	29	33	21	27
● nooit	-	50	50	57	51	33	68	52
(n)		375	441	162	978	278	326	604

De cijfers in deze tabel laten zien dat 39% van de mensen met beperkingen zegt precies te kunnen rondkomen van hun inkomen, 23% zegt spaarmiddelen aan te spreken of schulden te moeten maken en 38% aangeeft geld over te houden. Er zijn geen significante verschillen tussen degenen met lichte en die met ernstige beperkingen. Wat wel van invloed is, is de deelname aan de arbeidsmarkt: van degenen die werken, meldt bijvoorbeeld 16% te moeten interen op vermogen of schulden te moeten maken, bij degenen zonder werk is dit 36% (niet in de tabel opgenomen). De verschillen met de totale bevolking zijn groot: daar zegt 7% schulden te maken of spaarmiddelen aan te spreken (bij degenen met beperkingen 23%) en houdt 47% geld over (38% van degenen met beperkingen).

De tabel laat ook zien dat ongeveer de helft van de mensen met beperkingen zich in de drie maanden voorafgaand aan de enquête (wel eens) zorgen heeft gemaakt over geldzaken, van wie ongeveer 20% (zeer) vaak en ongeveer 30% soms. Mensen met matige of ernstige beperkingen maken zich vaker zorgen dan mensen met lichte beperkingen. Personen beneden de 65 jaar maken zich vaker zorgen (67%) dan personen jonger dan 65 jaar (32%).

2.3 Inkomen, armoede en inclusie

Vervolgens schenken we aandacht aan de relatie tussen inkomen, armoede en inclusie. Naar deze relatie is, waar het gaat om mensen met beperkingen, weinig onderzoek gedaan. We geven de bevindingen uit drie bronnen.

De eerste bron is het zojuist genoemde rapport van het SCP (De Klerk, 2007). In het achterliggende onderzoek werd mensen gevraagd of zij voldoende geld hebben om bepaalde activiteiten uit te voeren. Ongeveer een derde van de mensen met beperkingen gaf aan geen geld te hebben om eens per veertien dagen een avond uit te gaan, vrijetijdsspullen te kopen of meubels te vervangen en ongeveer een kwart zegt geen geld te hebben om jaarlijks een week op vakantie te gaan of het lidmaatschap van een vereniging te kunnen betalen (zie tabel 7).

Over het algemeen hebben degenen met ernstige beperkingen vaker onvoldoende geld om bepaalde zaken te doen of aan te schaffen dan degenen met lichte beperkingen. Dit komt overeen met het eerder geschetste beeld dat vooral de mensen met ernstige beperkingen een gering inkomen hebben.

De 65-minners met matige of ernstige beperkingen geven vaker te kennen dat ze bepaalde zaken niet kunnen betalen (uitgaan, meubels vervangen, kleding kopen), maar dat geldt niet voor het kopen van vrijetijdsspullen en op vakantie gaan. Mogelijk speelt hier ook een verschillend behoeftepatroon van jongere en oudere mensen met beperkingen mee en willen jongeren meer, waardoor zij vaker financiële belemmeringen tegenkomen.

Ook ging men na in hoeverre er sprake is van zogenoemde sociale deprivatie. Deze indicator gaat uit van het feit dat mensen geen geld hebben om een aantal goederen aan te schaffen of activiteiten te verrichten waarvan verwacht kan worden dat mensen deze nodig hebben om in de maatschappij sociaal te kunnen functioneren. Dit soort goederen of activiteiten komen waarschijnlijk als eerste in aanmerking voor bezuiniging als men een klein budget heeft. Omdat niet iedereen aan alle zaken behoefte zal hebben, wordt van sociale deprivatie gesproken als een persoon minimaal drie van de in tabel 7 genoemde activiteiten of goederen niet kan verrichten of kan aanschaffen.

Bij ongeveer een derde van de personen met beperkingen is er sprake van sociale deprivatie (zie één na onderste rij in tabel 7). Dit speelt veel vaker bij degenen met ernstige beperkingen (49%) dan bij degenen met lichte beperkingen (24%). Opvallend is dat er geen verschillen zijn tussen de 65-minners en de 65-plussers, terwijl dat verschil er eerder bij een aantal afzonderlijke activiteiten wel was. Dit komt waarschijnlijk doordat 65-plussers minder vaak behoefte hebben aan bepaalde activiteiten.

Tabel 7: **Geen geld om bepaalde activiteiten te kunnen verrichten, naar ernst van de beperkingen en leeftijdsklasse, 16-plussers met lichamelijke beperkingen, 2004 (in procenten) ***

Geen geld om...	Ernst beperking				Matige/ernstige beperking		
	Licht	Matig	Ernstig	Totaal	16-64	>64	Totaal
1x per 14 dagen avond uit te gaan	25	37	50	34 sign	46	36	40 sign
Vrijetijdsspullen te kopen	24	34	44	32 sign	36	37	37 n.s.
Meubels te vervangen	25	33	44	32 sign	42	31	36 sign
Jaarlijks een week met vakantie te gaan	16	29	42	26 sign	34	30	32 n.s.
Lidmaatschap vereniging te betalen	20	27	39	26 sign	34	27	30 n.s.
Regelmatig nieuwe kleren te kopen	16	25	36	23 sign	37	20	28 sign
1 x per maand mensen te eten te vragen	15	22	30	21 sign	28	21	24 n.s.
Cadeautje voor vrienden te kopen	8	13	19	12 sign	17	12	15 n.s.
Te kunnen telefoneren	2	5	4	4 n.s.	7	2	4 n.s.
Sociale deprivatie	24	35	49	33 sign	42	37	39 n.s.
(n)	436	453	163	1052	278	326	604

* In de totaalkolommen: sign=significant, n.s.=niet significant

De tweede bron over armoede en participatie is de Rapportage participatiemonitor 2011 van het Nivel, die deel uitmaakt van het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten. Het betreft cijfers uit 2010 (Meulenkamp e.a. 2011). In deze participatiemonitor werden de volgende indicatoren voor participatie gebruikt (zie tabel 8).⁵

Tabel 8: **Indicatoren voor participatie**

Indicatoren Participatie voor mensen met een lichamelijke beperking, ouderen (≥65 jaar) en de algemene bevolking	Indicatoren Participatie voor mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking
<ol style="list-style-type: none"> 1. Gebruik van buurtvoorzieningen (minimaal twee regelmatig) 2. Buitenshuis komen (dagelijks) 3. Gebruik van openbaar vervoer (wel eens) 4. Doen van betaald werk (≥12 uur per week) 5. Doen van vrijwilligerswerk 6. Volgen van een opleiding en/of werkgerelateerde cursus 7. Bezoeken van uitgaansgelegenheid (minimaal maandelijks) 8. Ondernemen van georganiseerde activiteiten of verenigingsactiviteiten (minimaal maandelijks) 9. Vrienden ontmoeten (minimaal maandelijks) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Woonvorm (woonwijk of instellingsterrein) 2. Gebruik van buurtvoorzieningen (minimaal twee regelmatig; alleen bevraagd aan naasten) 3. Buitenshuis komen (dagelijks) 4. Gebruik van openbaar vervoer (wel eens) 5. Naar dagactiviteitencentrum en/of (on)betaald werk doen 6. Volgen van een opleiding en/of werkgerelateerde cursus 7. Activiteiten in vrije tijd (minimaal maandelijks) 8. Vrienden ontmoeten (minimaal maandelijks) <p><i>Extra onderdeel bij alle vragen met uitzondering van 'gebruik buurtvoorzieningen' en 'buitenshuis komen': participeert iemand (ook) met mensen zonder verstandelijke beperking?</i></p>

Binnen deze monitor is aan mensen met lichamelijke beperkingen die vaker ergens naar toe willen gaan dan ze nu doen, verschillende vormen van ondersteuning voorgelegd, steeds met de vraag of ze deze ondersteuning nodig hebben om dit te kunnen. De soort ondersteuning die het meest werd genoemd, was financiële ondersteuning (bij 738 respondenten, zijnde 33% van het totaal).

Bij mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking werd een soortgelijke vraag gesteld. Financiële ondersteuning werd in 5% van de gevallen genoemd, veel minder dan hulp van partner/familie/vrienden/bekenden (55%), hulp van begeleider (48%) en gebruik van speciale vervoersvoorzieningen (46%). In totaal deden 500 mensen met verstandelijke beperkingen mee.

De derde bron is het eerder genoemde andere rapport van het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (Van den Brink-Muinen, 2009). In het betreffende onderzoek, in 2008, is aan mensen met een chronische ziekte of beperking zelf gevraagd hoe zij hun financiële situatie ervaren. Net als in het onderzoek van het SCP gebeurde dit aan de hand van de indicator sociale deprivatie. Het percentage mensen dat als sociaal gedepriveerd moet worden aangemerkt, wordt in dit rapport geschat op 14%. Dit percentage is vergelijkbaar met het percentage dat een jaar eerder in dit onderzoek werd gevonden, namelijk 15%.

⁵ De gekozen indicatoren sluiten aan bij het onderdeel 'Activiteiten en participatie' uit de Internationale Classificatie van het menselijke Functioneren (WHO, 2001)

2.4 Samenvatting

De belangrijkste bevindingen uit de voorafgaande paragrafen zijn in het volgende overzicht bijeengebracht.

- Mensen met een chronische ziekte of beperkingen zijn financieel kwetsbaar. Zij hebben meerkosten en hebben een veel grotere geschatte achteruitgang in koopkracht in 2013 dan de gemiddelde Nederlander. Om rond te kunnen komen, moet men veelal spaargeld aanspreken en/of schulden maken.
- Hulpverleners schatten dat van alle mensen met psychische beperkingen bijna een derde en van alle mensen met chronische ziekte of handicaps ruim een kwart in financiële moeilijkheden verkeert. De top drie van omstandigheden die mensen in dergelijke problemen brengen zijn: schulden en een langdurig laag inkomen, onbekendheid met regelgeving, en angst en schaamte voor instanties.
- Een recente schatting van het percentage mensen met beperkingen dat sociaal gedepriveerd is, ontbreekt. Onderzoek van enkele jaren geleden laat zien dat dit percentage, bij verschillende groepen mensen met beperkingen, varieert van 14% (Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten uit 2008) tot 33% (Rapportage Gehandicapten 2007).
- Opvallend is dat er nauwelijks onderzoeksdata zijn over de relatie tussen enerzijds inkomen, meerkosten en armoede, anderzijds participatie en inclusie. In landelijk, macro-onderzoek van CBS en/of SCP zijn die data er wel, maar zij hebben dan betrekking op andere groepen, zoals eenoudergezinnen, mensen van buitenlandse afkomst, mensen in de bijstand of personen zonder werk. Mensen met beperkingen komen in deze macrostudies als aparte groepering vrijwel niet voor.

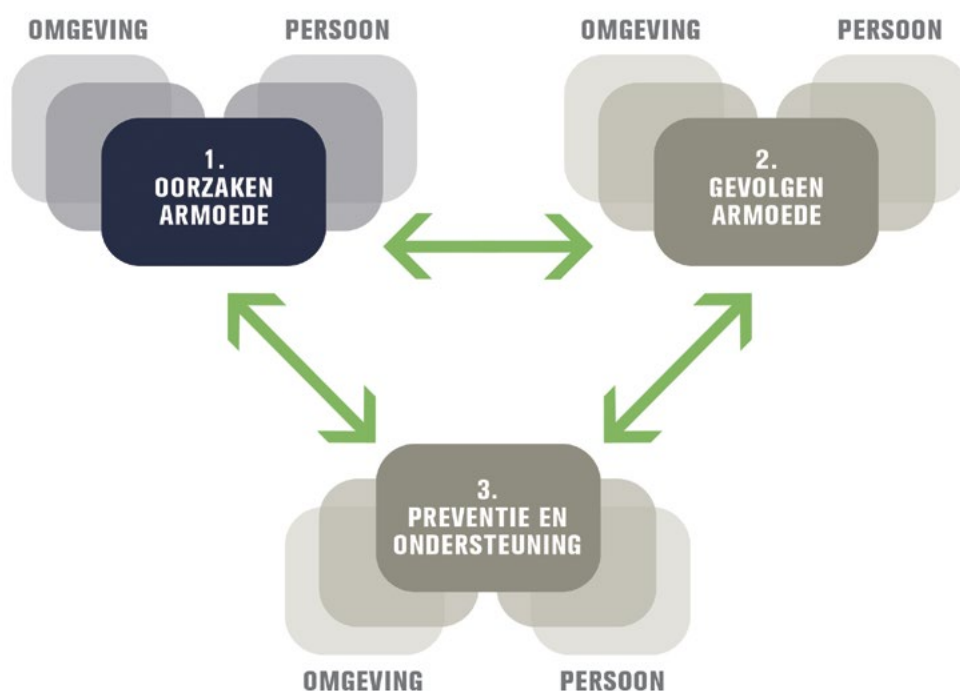
3. Oorzaken en gevolgen van armoede

In dit hoofdstuk geven we de onderzoeksresultaten over de oorzaken die maken dat iemand met beperkingen in financiële problemen komt en over de gevolgen voor inclusie. We maken hierbij gebruik van de resultaten van zowel de interviews en de literatuurstudie als de twee aanvullende databestanden (de eigen digitale enquête en het Panel Samen Leven van het Nivel).

3.1 Oorzaken van armoede

In deze paragraaf gaan we in op de oorzaken die maken dat iemand met beperkingen in financiële problemen komt. In ons conceptueel model gaat het dus om het deel linksboven (donkerblauw in Figuur 2).

Figuur 2: Het in deze paragraaf besproken deel van het model van armoede bij mensen met beperkingen

We hebben twee soorten oorzaken onderscheiden: oorzaken die direct samenhangen met kenmerken van de persoon en oorzaken die te meer maken hebben met de mate waarin de omgeving 'toegankelijk is' voor en aansluit bij mensen met beperkingen. Welke oorzaken liggen in de persoon en welke zijn toe te schrijven aan de omgeving? We zien dat oorzaken vaak niet echt te scheiden zijn van gevolgen. Zij lopen door elkaar heen. Zie bijvoorbeeld sociale deprivatie, die kun je als gevolg zien maar ook als oorzaak. Dit wijst ons er op dat het bij armoede vaak gaat om processen, cycli en spiraalbewegingen.

3.1.1 Oorzaken in de persoon

Uit ons onderzoek komt naar voren dat het ontstaan van armoede samenhangt met verschillende kenmerken van de persoon zelf. Vaak zijn meerdere kenmerken tegelijkertijd van toepassing. We maken onderscheid tussen 'primaire' en 'secundaire' oorzaken.

Primaire oorzaken

Primaire oorzaken voor armoede blijken te zijn:

- a. Ontbrekende competenties om de eigen financiële huishouding op orde te houden.
Met competenties bedoelen we kennis, houding en vaardigheden.
- b. Niet de weg weten te vinden naar passende regelingen en ondersteuning.

Ad a. Ontbrekende competenties om de financiële huishouding op orde te houden

De bevindingen van ons onderzoek, in het bijzonder uit de interviews, laten zien dat de afwezigheid van competenties de belangrijkste primaire persoonlijke oorzaak is van financiële problematiek en de eventueel daaruit voortvloeiende armoede.

In onderzoek naar de invloed van persoonlijke factoren komt Nibud (2012c) tot zeven factoren - drie houdingen en vier vaardigheden - die van invloed zijn op het omgaan met de eigen financiën. Aan alle factoren zit een positieve en een negatieve kant. Het begrip 'positief' is aan de houding c.q. de vaardigheid gehangen als zij zodanig is dat zij het risico op financiële problemen verkleint. Het is negatief als dit risico juist wordt vergroot. In tabel 9 worden de betreffende houdingen en vaardigheden weergegeven.

Tabel 9: **Negatieve en positieve houdingen en vaardigheden in verband met omgaan met geld (tabel, zelf samengesteld op basis van gegevens uit Nibud, 2012c)**

Negatief	Positief
Houdingen	
Geen spaarbehoefte Korte-termijngericht Verleidinggevoelig	Spaarbehoefte Lange-termijngericht Niet verleidinggevoelig
Vaardigheden	
Houdt de administratie niet bij Heeft geen overzicht over inkomsten en uitgaven Is niet prijsbewust Doet zijn aankopen niet bewust	Houdt de administratie bij Heeft overzicht over inkomsten en uitgaven Is prijsbewust Doet zijn aankopen bewust

Uit onze interviews blijkt dat veel mensen, als gevolg van de beperkingen of het ziektebeeld, niet over deze door genoemde competenties beschikken. Het gaat dan in het bijzonder om:

- Een 'gat in de hand hebben'.
- Niet begrijpen hoe je met geld om moet gaan.
- Men heeft weinig inzicht, in zichzelf en in zaken betreffende leefdomeinen, bijvoorbeeld op het gebied van wonen op de kosten die dat met zich meebrengt.
- Door het hebben van een bepaald ziektebeeld kan men volledig in de war raken en grip op de (financiële) werkelijkheid verliezen.
- Zich laten verleiden tot aankopen. Mensen met (verstandelijke) beperkingen laten zich nogal eens verleiden tot aankopen zonder dat ze de consequenties ervan overzien. Zo wil men zelf óók een I-Phone, mooie sportschoenen, etc. De goedgelovigheid van veel mensen is groot, ze lezen de kleine lettertjes niet en zijn erg beïnvloedbaar. Op de achtergrond speelt vaak dat ze zo graag mee willen doen, graag 'zo gewoon mogelijk' willen leven en bereid zijn hun positie in de samenleving te kopen. Zie de voorbeelden in Box 2.

Voorbeelden van verleiding

- Een man van in de dertig, op zoek naar een vriendin, krijgt via internet contact met een vrouw uit Oost Europa. Zij stuurt foto's en vraagt hem haar te helpen met geld, daarna zal zij naar Nederland komen. Hij schraapt enkele duizenden euro's bij familie en vrienden bij elkaar en maakt dat over. Op de afgesproken dag wacht hij tevergeefs op het station Zwolle op haar. Hij is er ingeluisd. Deze man verlangt zo naar een relatie dat hij risicovolle situaties aangaat.
- Iemand begint op verzoek van vrienden een wietkwekerij. Daarmee hoort hij er bij.
- Een man van in de veertig wil graag een vriendin. Hij huurt een eengezinswoning ('Dan heb ik die al vast als ik een relatie krijg') in plaats van een woning die is afgestemd op zijn persoonlijke situatie en budget.

De groep personen die door ons via de digitale enquête werden benaderd, rapporteert over het algemeen wél te beschikken over competenties om met geld om te gaan (zie bijlage 2). Zo zeggen 21 van de 30 personen dat zij zelf internetbankieren en 26 dat zij hun eigen bankafschriften lezen. Verder geven zij aan redelijk rond te komen. Slechts twee personen hebben schulden moeten maken en twee anderen hebben de afgelopen drie maanden soms schulden gemaakt. Deze cijfers laten het omgekeerde beeld van hiervoor zien: een 'verantwoord' bestedingspatroon hangt samen met het beschikken over de juiste competenties en de weg weten, begrijpen hoe het qua regelgeving in elkaar zit.

Daarnaast staat overigens dat bijna de helft van de respondenten van deze enquête (14 personen) de laatste drie maanden (soms) hun spaargeld hebben moeten uitgeven en kwamen 10 personen (soms) niet uit met hun geld. Daarnaast zegt de helft zich de afgelopen maanden zorgen gemaakt te hebben over geld. Dit laatste cijfer is precies hetzelfde als indertijd in het onderzoek van SCP werd gevonden (zie tabel 6, kolom 'lichte beperking').

Van Nibud zijn behalve de zojuist genoemde publicatie ook nog enkele andere publicaties over competenties verschenen (zie Box 3).

Box 3: **Publicaties Nibud over competenties in het omgaan met geld**

Competenties in het omgaan met geld

Achterliggend gedachtegoed van Nibud is dat het gedrag van een persoon voornamelijk wordt gestuurd door zijn intentie om een gedraging uit te voeren. Om die gedraging te kunnen verrichten, moet hij echter over de benodigde vaardigheden beschikken, en er zelf in geloven dat hij die gedraging kan uitvoeren (de waargenomen gedragscontrole). Vandaar dat competenties in termen van vaardigheden worden gezien. De hieruit voortvloeiende definities zijn dan:

- Competenties zijn de vaardigheden waarover een persoon moet beschikken om zich financieel zelfredzaam te kunnen noemen.
- Iemand is financieel zelfredzaam wanneer hij weloverwogen keuzes maakt zodanig dat zijn financiën in balans zijn, zowel op de korte als op de lange termijn.

Nibud heeft onlangs een publicatie uitgegeven waarin competenties voor kinderen en jongeren in het omgaan met geld, onderscheiden naar leeftijdscategorieën, op een rij worden gezet. Deze competenties zijn goed toepasbaar voor mensen met verstandelijke beperkingen. De volgende negen categorieën worden onderscheiden: kennismaken met financiële begrippen, leren keuzes maken, reclame de baas blijven, geldzaken op orde hebben, zelf geld verdienen, sparen, lenen, verzekeren en bankzaken regelen.

(Bron: Nibud, 2012d, 2012e)

Ad b. Niet de weg weten te vinden naar passende regelingen en ondersteuning

Een tweede belangrijke primaire oorzaak voor armoede is dat men niet bekend is met de mogelijkheden die de wet en regelgeving bieden. Men begrijpt de regels niet en weet niet waar en wanneer je adequate ondersteuning kunt bieden.

Secundaire oorzaken

Tot de secundaire oorzaken van armoede, dat wil zeggen oorzaken die mede het gevolg van beperkingen en competenties kunnen zijn, behoren:

- a. Men heeft een verslaving die veel geld kost. Middelengebruik is een geldverslinder, het willen voorzien in de behoefte die de verslaving met zich meebrengt kan het enige zijn dat telt. Al het geld gaat er aan op en er ontstaan schulden.
- b. Het niet hebben van werk. Werk is een belangrijke inkomstenbron, die bij het wegvallen ervan voor veel problemen kan zorgen. Door het niet meer hebben van werk valt een belangrijk deel van het inkomen weg.
- c. Men leeft 'van dag tot dag'. Bijvoorbeeld, een moeder koopt Bossche bollen op de eerste dag van de maand omdat haar kind halverwege die maand jarig is en het geld dan misschien op is. Zo zie je ook dat men een dure flatscreen tv koopt of honden heeft die duur zijn in het onderhoud. Men kijkt niet op lange termijn.

Overigens moeten we ons realiseren dat bovengenoemde oorzaken de populatie mensen met beperkingen als geheel betreft. Tussen afzonderlijke personen kunnen zich uiteraard grote verschillen voordoen. Zo blijkt dat als verstandelijke vermogens of psychische instabiliteit in het geding zijn competenties hier onder te lijden hebben (bijvoorbeeld minder aan de bel trekken als het fout gaat, slechter op de hoogte zijn van vergoedingen voor taxivervoer, minder hun eigen positie kunnen bepalen in de context, problemen later zien aankomen).

Tot slot enkele citaten uit interviews:

'Ik werk in een woonvorm voor verslaafden met psychiatrische problematiek. Die mensen zijn alleen maar met geld voor hun verslaving bezig. Inclusie doet er niet toe voor hen.' (begeleidster)

'Mensen zijn vaak zo goedgevolgig. Ze lezen de kleine lettertjes niet en zijn erg beïnvloedbaar. Ze willen ook graag mee doen en zo gewoon mogelijk leven.' (begeleidster)

'Ik was doorgedraaid en ben opgenomen geweest. Ik wist het niet meer. Nu weet ik hoe ik ermee om moet gaan, maar toen wist ik dat gewoon niet.' (voormalig cliënt GGZ)

'Geen opleiding en geen werkverleden zijn vaak één van de oorzaken van armoede' (begeleidster)

3.1.2 Oorzaken in de omgeving

Er zijn veel omgevingsfactoren die bijdragen tot riskante bestedingspatronen bij mensen met beperkingen, welke vervolgens tot problemen en armoede kunnen leiden. Vanuit de interviews komen de volgende factoren te voorschijn:

- a. De aanwezigheid van veel wetten en regels.
- b. Ingrijpende gebeurtenissen die zich in het leven van mensen voordoen.
- c. De familie en het gezin van herkomst, wat mensen 'van huis uit' hebben meegekregen.
- d. De afwezigheid van werk, waardoor geen of te weinig inkomen wordt verkregen.
- e. Het hebben van een verkeerd netwerk.
- f. Waarden en normen in de samenleving.

Ad a. Wetten en regels

Wellicht de belangrijkste omgevingsfactor is de wet- en regelgeving en de cumulatie van effecten van gewijzigd beleid. Uit de interviews blijkt:

- Men komt knel tussen allerlei wetgeving. De ziektekostenpremie gaat omhoog, toeslagen zijn verlaagd en de eigen bijdrage voor begeleiding wordt zodanig verhoogd dat men die begeleiding schraapt, waardoor er nog meer fout gaat. Cumulatie van regels pakken meer en meer negatief uit. Zo vindt stapeling plaats, waardoor men in een spiraalbeweging naar beneden terecht komt.
- Veel wetten en regels zijn ingewikkeld en vaak niet toegesneden op wat iedereen kan begrijpen. Veelal sluiten regels ook niet goed op elkaar aan en zijn zij zelfs met elkaar in tegenspraak, werken tegen elkaar in ('botsende logica's'). Door de ingewikkelde regels weten mensen ook vaak niet waar ze recht op hebben, waardoor het vangnet dat er wel is niet wordt benut.
- De werkwijze van instanties is niet afgestemd op mensen met beperkingen. Het is allemaal erg ingewikkeld en mensen komen in de problemen doordat ze niet in de gaten hebben wat ze moeten doen. Instanties maken fouten en komen bijvoorbeeld met naheffingen waar mensen niet op gerekend hebben. Door een ontbrekende buffer komt men dan in de problemen. Gaat het verkeerd, wat ook gebeurt door fouten van organisaties, dan raakt men verstrikt in een ingewikkelde bureaucratie.

Enkele citaten uit interviews:

'Mensen snappen het niet en worden aan het lijntje gehouden door instanties. Dan staat er ineens weer een deurwaarder voor de deur en dan zijn mensen helemaal van slag.' (begeleider)

'Plotseling kregen we een naheffing van het C.A.K. over drie jaar. Van de eigen bijdrage. 7000 euro en niemand had ons wat gezegd.' (persoon met beperkingen)

'We hadden een goede ondersteuner. Hij maakte overal potjes voor, voor kleding, voer voor de honden. Die is weggegaan en toen liep alles in de soep.' (persoon met beperkingen)

'Het gevaar is dat mensen die al zo weinig geld hebben niet weten hoe ze toegang moeten krijgen tot de extra's waar ze recht op hebben. Die regels zijn veel te ingewikkeld en ook begeleiders worstelen er mee.' (begeleidster)

Waar het gaat om wetten en regelgeving, kan ook worden gewezen op de plannen rond de herinrichting van langdurige zorg zoals gepresenteerd in het Regeerakkoord van oktober 2012. In dit akkoord zijn tal van maatregelen opgenomen die negatief van invloed kunnen zijn op het inkomen en de koopkracht van mensen met beperkingen (zie tabel 10).

Tabel 10: **Maatregelen in het Regeerakkoord ten aanzien van Care die van invloed (kunnen) zijn op het inkomen en de koopkracht van mensen met beperkingen (zelf samengestelde tabel op basis van informatie Regeerakkoord, cijfers in miljoenen euro)**

Maatregel	Financieel kader					
	2013	2014	2015	2016	2017	Structureel
Geen aanspraak op begeleiding, budget 75% naar gemeenten, overheveling persoonlijke verzorging	0	-290	-1.540	-1.565	-1.580	-1.700
Extramuralisering ZZP 4	0	0	0	-35	-70	-110
Verhogen intramurale eigen bijdrage Awbz	0	-30	-40	-50	-50	-50
Huishoudelijke hulp inkomensafhankelijk beperken	0	-89	-975	-1.140	-1.140	-1.140
Maatwerkvoorziening inkomenssteun chronisch zieken en gehandicapten	0	100	709	759	761	761
Wtcg afschaffen	0	0	-553	-645	-649	-649
Fiscale regeling specifieke zorgkosten	0	0	-486	-492	-492	-492
Helpt besparing Fiscale regeling specifieke zorgkosten komt ten gunste van budget voor gemeentelijk maatwerk	0	0	243	246	246	246
CER (compensatie eigen risico) afschaffen	0	-200	-200	-200	-200	-200
Totaal	0	-509	-2.842	-3.122	-3.174	-3.334

Ad b. Ingrijpende gebeurtenissen

Er doen zich ingrijpende gebeurtenissen in het leven van mensen voor, zoals het verlies van een dierbare, een huisuitzetting, een opname in de GGZ, een scheiding, het af moeten staan van kind of kinderen, e.d. Veel mensen die in grote financiële problemen verkeren, hebben een geschiedenis (levensverhaal) met veel tegenslagen. Vaak is er sprake van een cumulatie van vervelende gebeurtenissen.

Een citaat uit een interview:

'Mijn vader is overleden en toen ben ik helemaal in de put geraakt. Mijn werk verloren en uiteindelijk op straat beland.'
(man met psychiatrische problematiek)

Ad c. De familie en het gezin van herkomst, wat mensen 'van huis uit' hebben meegekregen

Eerder genoemd onderzoek naar factoren van geldproblemen van het Nibud (2012c) vermeldt een tweetal belangrijke invloeden vanuit de omgeving, namelijk het al dan niet hebben van dagactiviteiten en de 'financiële opvoeding' die men van ouders heeft gekregen. Deze factoren sluiten aan bij de bevindingen uit onze interviews. Mensen die in armoede verkeren, komen vaak uit een milieu waarin schulden normaal zijn. Het armoedeprobleem wordt doorgegeven, van generatie op generatie. In het bijzonder vormen LVG jongeren uit zwakke sociale milieus een risicogroep.

Ad d. De afwezigheid van werk, waardoor geen of te weinig inkomen wordt verkregen

Afwezigheid van werk is een volgende oorzaak. Wanneer men geen werk heeft, wordt geen of te weinig inkomen verkregen. Overigens kan het in bepaalde situaties ook onaantrekkelijk zijn om te gaan werken omdat er juist bij werk sprake is van een zogenaamde armoedeval: men gaat er netto op achteruit omdat toeslagen en subsidies wegvallen en kosten als belastingen en eigen bijdragen toenemen. Als er dan ook schuldeisers zijn, staan die ook weer in de rij.

Ad e. Het hebben van een verkeerd netwerk

Een bijzondere factor zijn de netwerken waarin men verkeert. Het netwerk van vrienden heeft vaak een negatieve invloed. Mensen met beperkingen worden - door verkeerde, soms zelfs criminele vrienden - misbruikt omdat ze een makkelijke prooi zijn en gemakkelijk beïnvloedbaar zijn (zie ook de voorbeelden in Box 2 in de vorige paragraaf). Er is druk vanuit de omgeving om 'mee te doen'.

Het netwerk van familieleden, burens en kennissen speelt vooral een rol wanneer het goed gaat met de persoon. Zijn rol kan dan bestaan uit het geven van ondersteuning in het geldbeheer, zoals het bijhouden van de eigen administratie, en in het bieden van opvang, bijvoorbeeld als iemand 18 wordt en beschermingsmaatregelen wegvallen. Als het mis gaat, is dit netwerk meestal al uit het zicht verdwenen. Overigens is het steeds vaker zo dat het netwerk ook moet compenseren wat de markt niet doet, c.q. kan doen. Hierin treedt een verandering op: het netwerk en de mantelzorg zijn steeds meer vervangend in wat organisaties niet meer mogen of kunnen, terwijl altijd de bedoeling was dat zij aanvullend op de reguliere dienstverlening zijn.

Ad f. Waarden en normen in de samenleving

Op de achtergrond spelen de normen in de samenleving een rol. Achter ons ligt de tijd dat het niet op kon, er werd veel geconsumeerd. Geldgebrek was (en is nog steeds) taboe. Mensen met beperkingen deden daar aan mee en bouwden soms veel schuld op. Ze pakken geld op, leven van geleend geld. Men besteedt het beschikbare geld dan aan schulden en eten, betaling van vaste lasten schiet er bij in. Er is hierdoor veel uitzichtloosheid ontstaan.

Een citaat uit een interview:

'Ze zijn vatbaar voor verleidingen van buitenaf en hebben vaak geen regelmatig inkomen. Dan krijg je het financieel moeilijk.'

Ook de uitkomsten over de invloed van omgevingsfactoren laten zien dat daar waar mensen met beperkingen het hoofd goed boven water kunnen houden, we het spiegelbeeld van de negatieve factoren zien. Deze personen hebben vaak een goed netwerk en een stabiel gezin van herkomst, waarin belangrijke waarden zijn meegegeven en men geleerd heeft sober te leven. Men heeft werk, kent de regels en is in staat om, met beschikbare hulp, ook van alle regels gebruik te maken.

We sluiten deze paragraaf af met het benadrukken van de proceskant van het belanden in een situatie van armoede. Deze is in twee bronnen treffend beschreven (zie Box 4).

De 'gezondheidsroute'

'Samenhangend met de materiële tekorten in het gezin, blijken kinderen die opgroeien in armoede vaker last te hebben van gezondheidsproblemen dan kinderen die niet opgroeien in deze omstandigheden. Mede om die reden hebben zij in hun jeugd een geringere sociale participatie, ronden zij een lagere opleiding af en ontvangen zij later als volwassene vaker een uitkering. Op deze manier draagt een slechtere gezondheid bij aan een grotere kans op armoede en sociale uitsluiting als volwassene.' (Guiaux, 2011)

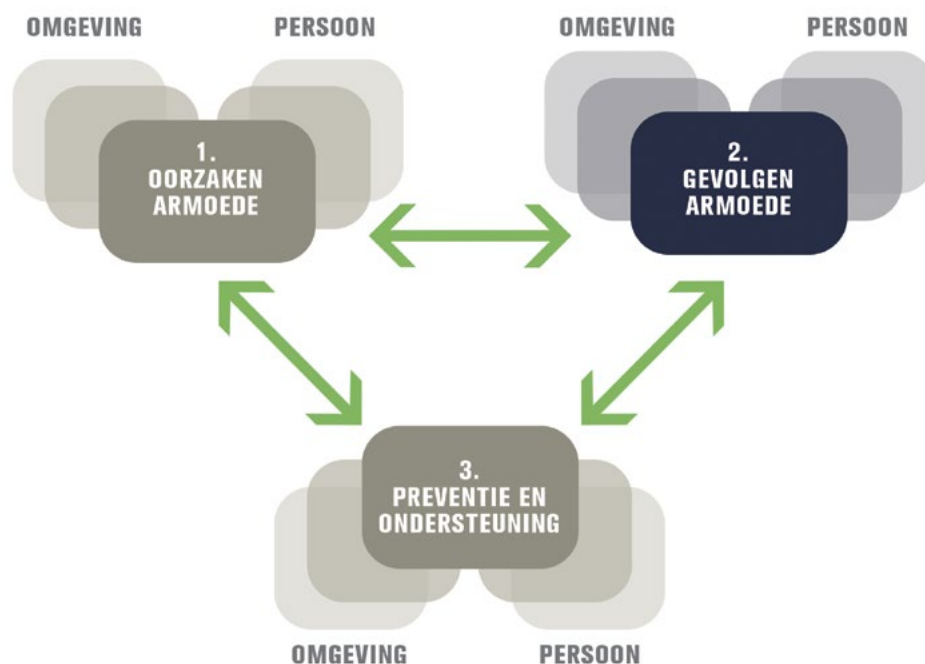
Het samengaan van factoren

Armoede is een meervoudig sociaal probleem. 'Bij ieder individu die in de neerwaartse spiraal van armoede is terechtgekomen, kenmerkt de leefsituatie zich door het samengaan van grote en kleine problemen op verschillende levensterreinen. Armoede is niet alleen een financieel probleem, maar gaat samen met andere risicofactoren. Bij alle mensen die in de spiraal van armoede terechtkomen is er de dynamiek van het samengaan van leven van een minimuminkomen met risicofactoren. Dit zijn bijvoorbeeld een slechte gezondheid, vermoeidheid, depressie, het verlies van regie door een schokkende levenservaring, een uitzichtloze schuldensituatie, sociaal isolement en het ontbreken van perspectief. Armoede is altijd het resultaat van meerdere factoren.' (Nederland e.a., 2011)

3.2 Gevolgen van armoede

Vervolgens besteden we aandacht aan de gevolgen van armoede. Het hebben van zeer beperkte bestedingsmogelijkheden kan ingrijpende gevolgen hebben voor zowel de betreffende persoon als diens omgeving. In ons conceptueel model gaat het dus om het deel rechtsboven (donkerblauw in Figuur 3). Ook in deze paragraaf maken we gebruik van de resultaten van zowel de interviews en de literatuurstudie als de twee aanvullende databestanden (eigen digitale enquête en het Panel Samen Leven van het Nivel).

Figuur 3: Het in deze paragraaf besproken deel van het model van armoede bij mensen met beperkingen

3.2.1 Gevolgen voor de persoon

De gevolgen van te lage koopkracht en armoede, zoals uit de interviews naar voren gekomen, laten zich het beste beschrijven in termen van kwaliteit van bestaan (waar deelname aan de samenleving en inclusie een onderdeel van zijn). We zien op de diverse domeinen van kwaliteit van bestaan de volgende effecten:

- a. Lichamelijk welbevinden. Mensen die in armoede leven, leven ongezond. Men heeft te weinig geld voor het kopen van gezond eten, het lidmaatschap van een sportclub, etc. Geïnterviewden geven aan dat ze wel gezonder zouden willen eten, maar dat dit te duur is. Ook gaan mensen die schulden hebben, gebukt onder de mindere toegang tot de gezondheidszorg. Sommigen vallen terug op de basisverzekering (men is uit de aanvullende verzekering gezet) en worden geconfronteerd met eigen risico's die niet gedragen kunnen worden. Zoals in het geval van iemand die na een heupoperatie fysiotherapie nodig had maar deze niet kon betalen. Door het eigen risico wordt het bezoek aan een fysiotherapeut vrijwel onbetaalbaar.
- b. Psychisch welbevinden. Ook de psychische gezondheid is in het geding. Doordat men onder budgetbeheer of schuldhelpverlening komt te staan, raakt men de regie kwijt en vaak ook het overzicht hoe het allemaal precies zit. Dit leidt tot veel irritaties, stress en een negatief zelfbeeld. Veel mensen hebben stress vanwege de dreiging van deurwaarders, naheffingen, etc.
- c. Materieel welzijn. Mensen hebben weinig bestedingsruimte, moeten zich veel ontfeggen. Ze hebben te weinig geld voor de meest primaire levensbehoeften: geen geld voor kleding, abonnementen, een keer de stad in gaan, de sportvereniging, een cadeautje voor een verjaardag, vakanties, etc. Mensen zijn aangewezen op goedkope 'hulpbronnen' zoals de voedselbank, de kledingbank en sociale winkels. Veel van de mensen die geïnterviewd werden moesten van 50 euro per week (leefgeld) zien rond te komen.
- d. Interpersoonlijke relaties. Mensen in armoede zitten vooral thuis en raken daar geïsoleerd. Voor hen is inclusie een illusie. Hun leefwereld wordt steeds kleiner en beperkt zich vaak tot het eigen huis. Daar wordt wat gecomputeerd en tv gekeken. De sociale netwerken zijn vaak schraal en alleen ergens heen gaan is ook niet leuk.
- e. Zelfbepaling. Men wordt afhankelijk van instanties, waaronder budgetbeheer en schuldsanering, verliest mogelijkheden om het eigen leven te bepalen.
- f. Deelname aan de samenleving. Men heeft geen geld om ergens te komen, geen geld voor hobby's en bioscoop, geen geld voor de fitnessclub, geen geld om eens uit te gaan.

Lage koopkracht en armoede hebben dus veel invloed op de kwaliteit van bestaan van mensen met beperkingen. Die invloed is zichtbaar op diverse domeinen, waaronder deelname aan de samenleving, het domein dat in ons onderzoek op de voorgrond staat. In zowel de digitale enquête als het Panel Samen Leven van het Nivel is op dit domein verder ingegaan. In beide zijn aan mensen met beperkingen vragen gesteld - grotendeels dezelfde - over de financiële mogelijkheid om aan de maatschappij deel te nemen. In tabel 11 vermelden we de uitkomsten van beide peilingen.

We zien dat, op één uitzondering na (volgen van cursus of krijgen van muziekles), steeds een ruime meerderheid van de respondenten voldoende geld heeft om te kunnen doen wat ze leuk vindt. Toch antwoorden in de enquête steeds meer dan 10 procent dat ze voor een bepaalde activiteit geen geld hebben, met 'op vakantie gaan' (36,4%, digitale enquête) als uitschieter. In het Panel Samen Leven liggen de percentages mensen die ergens geen geld voor hebben weliswaar lager, maar de percentages die zeggen wél geld te hebben niet hoger. Dit komt omdat relatief veel respondenten tot de categorie 'weet niet/niet van toepassing' behoren, waarin ook de personen zijn ondergebracht die deze activiteit niet willen.

Tabel 11: **Uitkomsten van de vragen naar activiteiten over deelname aan de samenleving, in de digitale enquête en het Panel Samen Leven van het Nivel ***

Onderwerp	'Leuke dingen kosten vaak geld. Hebt u genoeg geld om de volgende dingen te kunnen doen?'					
	Ja		Nee		Weet niet /n.v.t.	
	Digitale enquête	Panel Nivel	Digitale enquête	Panel Nivel	Digitale enquête	Panel Nivel
Reizen met openbaar vervoer	84,6	61,3	11,5	5,2	3,8	33,5
Naar restaurant, café, bioscoop (film) of theater	76,2	73,1	19,0	5,2	4,8	21,7
Naar museum of pretpark	66,7	62,6	28,6	7,4	4,8	30,0
Doen van hobby's	83,3	74,4	16,7	5,2	0,0	20,4
Volgen van cursus of krijgen van muziekles	56,0	23,9	28,0	3,9	16,0	72,2
Op vakantie gaan	63,6	76,1	36,4	7,4	0,0	16,5
Spullen kopen**	-	87,4	-	3,5	-	9,1
Bellen **	84,6	-	11,5	-	3,9	-

* De hier vermelde cijfers van het Panel Samen Leven (n=230) zijn het resultaat van een tussenrapportage op een moment dat nog niet alle gegevens waren verzameld. Omdat in de digitale enquête ook het antwoord 'soms wel/soms niet' mogelijk was, zijn van de enquête (n=30) de personen die dat antwoord gaven niet meegeteld. Dat aantal lag, afhankelijk van de vraag, tussen 4 en 9 zodat voor de cijfers over de digitale enquête geldt: $21 \leq n \leq 26$.

** Deze onderwerpen kwamen slechts in één van beide onderzoeken aan de orde.

Voor de resultaten van de digitale enquête is nog nagegaan of er een verband is tussen het hebben van voldoende geld voor iets en het belang dat men aan het betreffende onderwerp hecht. Voor drie onderwerpen - museumbezoek, meubels kopen en vakantie - werd een positief verband gevonden: in de categorie van hen die het onderwerp belangrijk vinden, bevinden zich naar verhouding méér personen die er ook genoeg geld voor hebben. Verder bleek dat er één onderwerp is dat door iedereen belangrijk werd gevonden, namelijk het hebben van hobby's.

Ter afsluiting van deze paragraaf geven we enkele citaten uit interviews:

'Je wilt ook gewoon leven en niet alleen maar rekenen. Altijd alleen maar met geld bezig moeten zijn.' (man met verstandelijke beperkingen)

'Wat ik zou willen als ik geld had? Daar staat mijn hoofd helemaal niet naar, eerst moet dit allemaal eens opgelost worden.' (man met verstandelijke beperkingen)

'Als je links kijkt zijn we leeg, als je rechts kijkt zijn we leeg en als je achter kijkt zijn we leeg.' (vrouw met verstandelijke beperkingen)

'Het belangrijkste vind ik dat mensen eerlijk zijn en dat ik weet hoe het zit. Wat heb ik, wat is betaald, wat niet. Eén keer in de twee maanden een overzicht vind ik niks.' (man met verstandelijke beperkingen)

'Ik word zo moe van al die schulden. Dat is toch geen leven! Wat moet ik, de armoede kan van mij de pest krijgen.' (vrouw met psychiatrische problematiek)

3.2.2 Gevolgen voor de omgeving

Over de gevolgen van lage inkomensbesteding en armoede voor de omgeving is in ons onderzoek weinig informatie gevonden. Wat naar voren kwam, kunnen we weergeven in termen van 'kosten' en 'baten'.

Aan de kostenkant zien we een drietal zaken:

- a. Armoede brengt maatschappelijke kosten met zich mee. Doordat mensen vaak in een isolement terecht komen en niet werken, gaat er een belangrijk potentieel verloren voor de samenleving. Met andere woorden, segregatie verspilt talenten en kost de samenleving geld. Daarnaast zijn aan armoedesituaties ook concrete maatschappelijke kosten verbonden, zoals de kosten van huisuitzettingen.
- b. Armoede leidt tot sociale problemen in straat en wijk. Mensen leven vaak in gedepriveerde omstandigheden en behalve dat zij daar zelf last van hebben, heeft de omgeving er ook last van (men past niet in het 'gangbare plaatje').
- c. Mensen zijn in belangrijkere mate afhankelijk van de omgeving. Een groter beroep op informele en formele netwerken is het gevolg.

Aan de batenkant zien we wat de omgeving van armoede kan leren en er aan kan doen. Het 'wegvallen' van mensen in armoede doet een appél op de omgeving, op de mate waarin deze in staat is mensen bij te staan en 'erger te voorkomen'. Daarnaast kan het diezelfde omgeving zijn die, vanuit de kracht van betrokkenheid en solidariteit, mensen helpt om uit de armoede te komen. Armoede maakt lacunes zichtbaar en daarop kan worden georganiseerd. Dan kan het zo zijn dat het potentieel dat verloren gaat goede dingen in mensen losmaakt, zoals solidariteit (onderling contact via bijvoorbeeld Facebook, uitwisselen van ideeën en tips) en het opkomende potentieel aan vrijwilligers (in voedselbanken, etc.).

3.2.3 Ontworsteling aan armoede

Soms slagen mensen er in om zich aan armoede te ontworstelen. In de interviews zijn we dat in beperkte mate tegengekomen. Ook in de literatuur wordt hier aandacht aan geschonken. We noemen twee recente publicaties.

De Inspectie Werk en Inkomen heeft onlangs een verkennende studie uitgevoerd naar de ervaringen van mensen die zich aan uitkeringsafhankelijkheid hebben weten te ontworstelen (Inspectie Werk en Inkomen, 2011).

Uit deze studie, waarin via interviews informatie werd verzameld, blijkt dat ontworsteling 'een samenspel is tussen de bijstandsgerechtigde, diens persoonlijke kenmerken, zijn sociale omgeving, de werkcoach en de werkgever. Het is aannemelijk dat een succesvol traject begint met een positieve opstelling van de cliënt. Voor bijna alle geïnterviewden geldt dat er sprake is van een intrinsieke motivatie om uit de uitkering te komen. Vanuit een duidelijke wil om te werken streven zij naar onafhankelijkheid. Deze motivatie weerspiegelt zich in persoonlijke eigenschappen als doorzettingsvermogen en initiatief nemen.' De samenvattende conclusie van de studie luidt dat een positieve opstelling van de klant, gekoppeld aan een individuele en stimulerende benadering van een werkcoach, leidt tot de grootste kans op uitstroom uit de armoede.

Ook het Sociaal en Cultureel Planbureau deed onderzoek naar de omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede (Hoff, 2010). In dit onderzoek werden ruim 300 personen die in 2004 tot een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens behoorden, in 2007 ondervraagd over hun werkwilligheid en de redenen die daaraan ten grondslag liggen, over de activiteiten die zij hebben ondernomen om aan een baan te komen, en over hun opvattingen over werken en niet-werken. De belangrijkste conclusie die uit het onderzoek valt te trekken, is dat het hebben of vinden van een betaalde baan niet automatisch leidt tot uitstroom uit armoede. Echter, degenen die daadwerkelijk uit de armoede zijn geraakt, hebben dit in veruit de meeste gevallen wel – direct of indirect – aan werk te danken. Het vinden van (meer uren) betaald werk is dus inderdaad een goede manier om boven de armoedegrens uit te komen.

Ook werden in dit onderzoek de werkzame factoren van de uitstroom uit armoede in beeld gebracht. De betreffende figuur hebben we als bijlage 3 opgenomen.

We merken op dat beide onderzoeken uitsluitend focussen op de rol van de persoon en niet of nauwelijks ingaan op de omgevingsfactoren die bij de ontworsteling uit armoede een rol kunnen spelen. Zij doen dus maar beperkt recht aan de complexiteit van oorzaken en gevolgen en de ondersteuning van armoede. De suggestie wordt gewekt dat het, als je maar je best doet en een goede coach hebt, wel goed komt. Zo eenvoudig is het niet, zeker niet voor de groep waar wij het over hebben, namelijk kwetsbare mensen die toch al vaak een onoverbrugbare achterstandsituatie hebben.

3.2.4 Armoedeparadox

Overigens heeft de relatie tussen inclusie en armoede ook paradoxale kanten. Zoals we zagen, verkleint armoede de mogelijkheden op deelname aan de samenleving. Tegelijkertijd is het zeker niet zo dat toename van deelname de armoede doet afnemen. Het tegenovergestelde kan zelfs het geval zijn. Bijvoorbeeld, iemand die werk vindt en hierdoor dus meer aan de samenleving kan deelnemen, beschikt over meer inkomen waardoor hij uit allerlei financiële regelingen en tegemoetkomingen kan vallen en zijn inkomen netto daalt. Of hij zal bij een werkelijke stijging van inkomen meer last krijgen van schuldeisers. Ook iemand die zelfstandig gaat wonen, loopt meer risico op schuldeisers en beslaglegging. Zo kunnen zaken die op het oog gunstig zijn, in de praktijk ongunstig werken en zich tegen de persoon keren. Op de achtergrond speelt hierbij dat mensen met beperkingen die in armoede verkeren, wanneer zij verbonden zijn aan een (intramurale) zorginstelling, een beschermende status genieten. Zij worden dan niet geprikkeld om aan meer inclusie te doen. Dus eenmaal in armoede, lijkt het alsof je, wanneer je wilt werken aan inclusie, juist de armoede in de hand werkt.

3.3 Samenvatting

De belangrijkste bevindingen uit de voorafgaande paragrafen zijn in het volgende overzicht bijeengebracht.

- Oorzaken van financiële problemen en armoede zijn te vinden in zowel de persoon als zijn omgeving. Belangrijke primaire persoonlijke factoren zijn de competenties waarover iemand beschikt, de verleidingsgevoeligheid en niet de weg weten naar passende regelingen en ondersteuning. Secundaire persoonlijke factoren zijn verslaving, het al dan niet hebben van werk en de tegenslagen die op het levenspad zijn gekomen. Factoren in de omgeving betreffen de werking van de wet- en regelgeving, het niet aansluiten van de regelgeving en van de werkwijze van instanties op de (on) mogelijkheden van kwetsbare mensen, het gezin van herkomst, de aanwezigheid van dagactiviteiten en het netwerk van vrienden en familie.
- Inkomensproblematiek heeft bij veel mensen met beperkingen een grote impact op hun kwaliteit van bestaan. Diverse domeinen van kwaliteit van bestaan – lichamelijk welbevinden, psychisch welbevinden, interpersoonlijke relaties, deelname aan de samenleving, materieel welzijn, zelfbepaling - staan onder druk.
- Vaak zijn kenmerken van de persoon en kenmerken van de omgeving tegelijkertijd en in samenhang met elkaar werkzaam als oorzaak van armoedeval. Ook oorzaken en gevolgen vormen grijpen veelal in elkaar in: er ontstaat een spiraalbeweging richting armoede.

De in de vorige paragrafen beschreven oorzaken en gevolgen geven we in één figuur, een zogenaamde mindmap, weer (figuur 4).

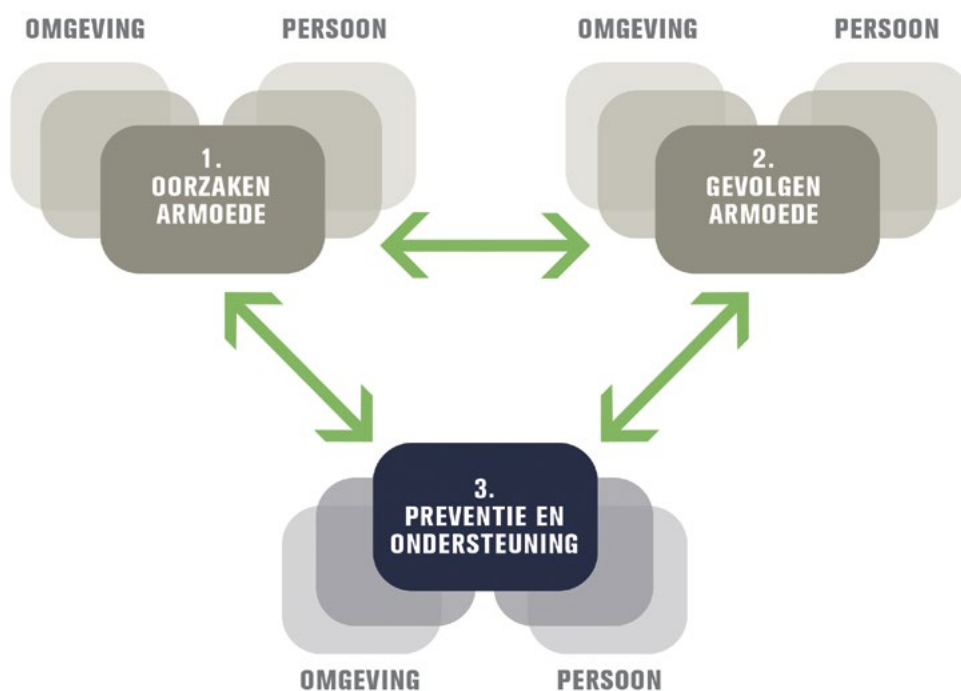
Figuur 4: **Overzicht van oorzaken en gevolgen van armoede bij mensen met beperkingen!**

4. Preventie en ondersteuning bij armoede

De oorzaken en gevolgen van armoede - in het bijzonder de patronen die daarbij zichtbaar zijn - hebben we in het vorige hoofdstuk in kaart gebracht. Het derde onderdeel van ons model is preventie en ondersteuning. Bevindingen daarvan worden in dit hoofdstuk beschreven. In ons conceptueel model gaat het dus om het onderste deel (donkerblauw in Figuur 5).

Figuur 5: Het in deze paragraaf besproken deel van het model van armoede bij mensen met beperkingen

Bij dit onderdeel maken we onderscheid tussen drie soorten ondersteuning: de ondersteuning vanuit wet- en regelgeving, de informele hulp en ondersteuning door familie, netwerk en vrijwilligers en de formele ondersteuning door gemeenten en reguliere zorgaanbieders. Op elk van deze drie vormen gaan we afzonderlijk in. Ook in dit hoofdstuk maken we gebruik van de resultaten van zowel de interviews en de literatuurstudie als van de twee aanvullende databestanden (de eigen digitale enquête en het Panel Samen Leven van het Nivel).

4.1 Wettelijke regelingen

Armoede is een complex probleem dat door preventie en ondersteuning in zekere mate gereguleerd kan worden. Twee belangrijke instrumenten om financiële problemen te voorkomen en/of mensen uit de problemen te helpen zijn budgetbeheer en inkomensbeheer. Rondom budgetbeheer zijn er drie soorten hulp (zie tabel 12).

Tabel 12: Vormen van hulpverlening rondom budgetbeheer (Bron: Oort & Prins, 2011)

Soort hulp	Omschrijving	Voor wie
Budgetbeheer	Overname van de (gehele) financiële administratie.	Mensen die hun administratie niet zelf op orde kunnen houden.
Budgetadvisering/ budgetcoaching	Regelmatige ondersteuning om goed zicht op de financiële administratie te houden.	Mensen die (tijdelijk) een steuntje in de rug nodig hebben om hun financiële zaken goed op orde te krijgen en/of te houden.
Budgetbegeleiding	Af en toe ondersteuning om zaken door te lopen en te kijken of de financiële administratie nog goed loopt.	Mensen die hun financiële zaken zelf (weer) goed op orde kunnen houden maar die het nog nodig hebben dat iemand af en toe een oogje in het zeil houdt. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van advies geven bij het aanvragen van toeslagen.

Bij de eerstgenoemde hulpvorm, waarbij de gehele financiële administratie wordt overgenomen, kan sprake zijn van bewindvoering. Dit is een formele beschermingsmaatregel die door de kantonrechter wordt opgelegd. Er zijn ook andere beschermingsmaatregelen, maar bewindvoering is de enige die specifiek van toepassing is op het gebied van financiën (zie tabel 13).

Tabel 13: Beschermingsmaatregelen Burgerlijk Wetboek in de rechtspraak (Bron: Oort & Prins, 2011)

Maatregel	Voor wie	Wanneer	Termijn
Machtiging	Iedereen die op dat moment een aantal zaken niet kan of wil regelen.	Bij afwezigheid, ziekte of om een andere reden.	Meestal voor een korte periode.
Volmacht	Iedereen die op dat moment een aantal zaken niet zelf kan of wil regelen.	Bij afwezigheid, ziekte of om een andere reden.	Meestal voor een korte periode, maar als iemand dat zo wenst is een langere periode ook mogelijk.
Zaakwaarneming	Iedereen die op dat moment een aantal zaken niet zelf kan regelen.	Bij afwezigheid.	De termijn die nodig is om zaken op te lossen, totdat de betrokkene het weer zelf kan doen.
Curatele	Personen die verkwistend zijn, aan een geestelijke stoornis lijden of in het geval van extreem drankmisbruik.	Als de persoon zelf niet meer in staat is om zijn eigen zaken te regelen.	Voor zolang de kantonrechter dat bepaalt.
Bewindvoering	Personen die hun financiële zaken niet goed kunnen beheren.	Als de persoon zelf niet meer in staat is om zijn eigen financiële zaken te regelen.	Voor zolang de kantonrechter dat bepaalt.
Mentorschap	Personen die geen beslissingen op persoonlijke levensgebieden kunnen nemen.	Als de persoon zelf niet meer in staat is om beslissingen op persoonlijke levensgebieden te nemen.	Voor zolang de kantonrechter dat bepaalt.

Als het echt uit de hand is gelopen, is schuldhulpverlening een optie. Dit is een ingewikkeld en veeleisend traject (zie Box 5). Uit de interviews die we met deskundigen hebben gehouden, valt op te maken dat het beroep op schuldhulpverlening onder mensen met beperkingen toeneemt.

Box 5: Schuldhulpverlening

De Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP)

Doel van de WSNP is dat mensen na een periode waarin ze hun schulden afbetalen, weer met een schone lei kunnen beginnen.

Voorwaarden tot toelating zijn: minnelijk traject (op vrijwillige basis je schulden laten saneren) is niet meer mogelijk, kans op succesvol doorlopen van het WSNP traject moet groot zijn en er moet een WSNP- verklaring zijn (waarin informatie over schulden en vermogen zijn opgenomen en een verklaring van de gemeente waarin staat dat er geen minnelijk akkoord mogelijk is en wat de redenen daarvoor zijn).

Als iemand in aanmerking wil komen voor de WSNP moet een verzoekschrift bij de rechtbank worden ingediend, door betrokkene zelf of door de gevolmachtigde. De rechter doet een uitspraak. Als de persoon in kwestie kan deelnemen aan het traject van de WSNP wordt een bewindvoerder aangesteld die zorgt dat het vonnis wordt uitgevoerd. Onderdeel daarvan is dat betrokkene leert met geld om te gaan. De schuldenaar zelf moet drie jaar of langer op een minimuminkomen leven, moet zich inspannen om zoveel mogelijk schulden af te betalen en is in een aantal zaken niet handelingsbevoegd (mag geen krediet afsluiten of nieuwe schulden maken). Alle post gaat naar de bewindvoerder.

Uit ons onderzoek – in het bijzonder de interviews – blijkt ten aanzien van deze wettelijke vormen van ondersteuning het volgende:

- a. Er zijn diverse instanties werkzaam op het terrein van schuldhulpverlening. Vele bieden meerdere vormen van ondersteuning aan (bewindvoederschap, beheer cliëntgelden, administratieve ondersteuning bij PGB, invulacties belastingformulieren in wijkcentra).
- b. Bij wettelijke vormen van ondersteuning doen zich bij mensen met beperkingen spanningen voor, zoals die tussen het hebben van eigen regie en 'worden gebudgetteerd'. Ook geeft men aan spanning te ervaren doordat men geen zicht heeft op wat er met het eigen geld gebeurt. Er is wantrouwen.
- c. Er is gebrek aan bewindvoerders. De tarieven die bewindvoerders rekenen, kunnen een probleem zijn voor mensen met een zeer beperkt inkomen.
- d. Trajecten van schuldhulpverlening vragen erg veel van mensen. Om er in te komen moet je aan veel voorwaarden voldoen, bijvoorbeeld een goed beeld hebben van een huishoudboekje (dat is vaak net het probleem). Het kost ook veel werk om alle schulden in kaart te brengen.
- e. Het komt de betreffende mensen met financiële problemen ten goede als de schuldhulpverlening integraal van karakter is. Integrale schuldhulpverlening staat voor het combineren van alle middelen en mogelijkheden om tot een goede schuldhulpverlening te komen. Dit betekent dat de hulpverlener aandacht heeft voor alle mogelijkheden, zoals het minnelijk traject (waarin je op vrijwillige basis je schulden laat saneren), schuldsanering, WSNP en faillissement.

Enkele citaten uit interviews:

'Die schuldhulpverlening is heel zwaar voor mensen. Je moet alles in kaart brengen en je mag geen nieuwe schulden maken. Door een boete kan alles al in duigen vallen.' (begeleidster)

'Schuldhulpverlening hakt er in, hoor. Als je alleen al ziet wat iemand aan moet leveren aan overzichten van schuldeisers, etc. Een hele administratie en dat kunnen veel mensen al niet. Wie moet dat dan voor hun doen? En zie maar eens rond te komen van 50 euro per week.' (begeleidster)

'Bij die schuldhulpverlening. Ze eten het bloed onder je nagels vandaan... waarom heb je schulden?' (man met psychiatrische problematiek)

Sommige zorgorganisaties voor mensen met beperkingen geven voorlichting aan hun cliënten over de wettelijke kant van geldbeheer en geldhulpverlening. Een voorbeeld hiervan is Pameijer die een speciale website heeft ontwikkeld (zie Box 6).

Box 6: Voorlichting door zorgorganisatie Pameijer aan haar cliënten

Voorlichting door Pameijer

Zorgorganisatie Pameijer heeft een aparte site gemaakt waarop cliënten binnen en buiten de organisatie informatie kunnen vinden die kan helpen bij het op orde krijgen en houden van hun financiën. De site bevat ook veel informatie over wet- en regelgeving. We lichten er twee onderwerpen uit: 'professionele hulp bij schulden' en 'algemene regelingen en tegemoetkomingen'.

Professionele hulp bij schulden

De site zegt hierover het volgende: 'De gemeente waarin je woont, is verantwoordelijk voor de schuldhulpverlening. Vraag bij de gemeente na, bij wie je voor schuldhulpverlening terecht kunt. De schuldhulpverlening zal eerst proberen samen met de schuldeisers tot een oplossing te komen: dit heet het minnelijk traject. Als dit niet mogelijk is, zal er een wettelijk traject moeten worden ingezet.'

Minnelijk traject

'De schuldhulpverlening in bijvoorbeeld Rotterdam wordt door de Krediet Bank Rotterdam (KBR) uitgevoerd. Je moet een aanmeldingsformulier invullen en opsturen. Vervolgens wordt er een afspraak voor een intake gesprek gemaakt. Hierin wordt je hele financiële situatie bekeken. De medewerker van schuldhulpverlening gaat uitzoeken of een minnelijk traject tot de mogelijkheden behoort. Dit betekent dat in dit geval de KBR afspraken gaat maken met schuldeisers om betalingsregelingen te treffen. Als je niet genoeg middelen hebt om regelingen te betalen of als niet alle schuldeisers akkoord gaan, kan het minnelijk traject niet tot stand komen.

Als het minnelijk traject niet tot stand kan komen, krijgt je een zogenoemde beëindigingbrief. Deze brief moet goed bewaard blijven. In de correspondentie met schuldeisers kan deze brief bijgevoegd worden om aan te tonen dat er een traject loopt voor schuldsanering. Ook krijgt je een aanmeldingsformulier om aanspraak te maken op de wet Wsnp (Wet schuldsanering natuurlijke personen).'

Wsnp

'Wsnp staat voor Wet schuldsanering natuurlijke personen. Bij het Wsnp traject moet je voor de rechter verschijnen om uitleg te geven over het ontstaan van de schulden en hoe je in de toekomst gaat voorkomen dat er weer schulden ontstaan. Je krijgt direct te horen of je wel of niet in aanmerking komt voor de Wsnp. Als je in aanmerking komt gebiedt de rechter alle schuldeisers akkoord te gaan met een regeling om een gedeelte van de schuld kwijt te schelden. Je krijgt dan ook een bewindvoerder voor de Wsnp aangewezen. Het traject duurt meestal drie jaar. Drie jaar lang gaat alle post naar de bewindvoerder en leef je op 90% van

het minimum inkomen. Na deze drie jaar moet je nog een keer naar de rechter waar je een zogenoemde "schone lei" krijgt.

Als je niet in aanmerking komt voor de Wsnp zal je failliet worden verklaard. Dit betekent dat de schulden blijven bestaan, zo lang deze nog niet zijn afbetaald. Je krijgt een curator toegewezen. De curator heeft het beheer en de beschikking van het vermogen van jou.

Algemene regelingen en tegemoetkomingen

Hierover zegt de site het volgende: 'Als je minder geld te besteden hebt, zijn er een aantal regelingen en tegemoetkomingen waar je misschien wel gebruik van kunt maken'. Vervolgens worden 11 regelingen genoemd en uitgelegd: WTcg (Wet Tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten), bijzondere bijstand, langdurigheidtoeslag, toeslag UWV, belasting, gemeentelijke belastingen, huurtoeslag, zorgtoeslag, Rotterdampas, kledingbank Rotterdam en voedselbank.

(Bron: www.pameijer-geldtelt.nl)

4.2 Informele hulp en ondersteuning

Naast de mogelijkheden die de wet- en regelgeving biedt, is er bij inkomensproblematiek in de eerste plaats de informele hulp en ondersteuning. Deze hulp wordt bijvoorbeeld gedaan door familie of door netwerken van mantelzorgers of vrijwilligers. Ook ervaringsdeskundigen kunnen deel uitmaken van deze netwerken. Vaak gaat het om ondersteuning in het voeren van administratie en hulp bij het invullen van formulieren, zoals die van de belasting. Uitgangspunt bij informele ondersteuning is dat mensen en hun netwerk zelf de regie hebben.

Enkele citaten uit interviews:

'Mijn ouders zijn heel belangrijk voor me en helpen me om de zaken op een rij te zetten.' (man met verstandelijke beperkingen)

'Ik wil eigenlijk geen steun van mijn ouders, ik wil onafhankelijk blijven.' (man met verstandelijke beperkingen)

Er zijn ook georganiseerde vormen van informele hulp. We geven hieronder drie voorbeelden: het initiatief SchuldHulpMaatje (Box 7), het project Talentcoach (Box 8) en de 'Papermates' in Amsterdam (Box 9).

Box 7: Voorbeeld van informele hulp: SchuldHulpMaatje

SchuldHulpMaatje

SchuldHulpMaatje is een initiatief van de kerkelijke organisaties in Nederland en het platform voor Christelijke Schuldhulppreventie (PCS). Dit vrijwilligersproject is hun gezamenlijke antwoord op de toenemende schuldenproblematiek. De aanpak richt zich erop dat mensen leren hoe zij een financieel gezond leven kunnen leiden. Dus geen symptoombestrijding, maar structurele hulp die uitkomst biedt voor de lange termijn. Al veertig plaatsen zijn actief met SchuldHulpMaatje. Het landelijke projectbureau organiseert de training en geregelde bijscholingen van de maatjes. Ook biedt dit bureau ondersteuning bij de start van een lokale afdeling en het waakt over de kwaliteit van de lokale werkgroep.

De vrijwilligers bieden verschillende soorten hulp:

- Orde brengen in de administratie zodat er overzicht komt.
- Leren budgetteren.
- Ondersteuning in een traject van schuldsanering, want het is niet gemakkelijk om dat drie jaar vol te houden.
- Nazorg na de schuldhulp, om terugval te voorkomen.

De vrijwilligers volgen een driedaagse cursus over schuldhulp en hoe je iemand daarin met wijsheid kunt ondersteunen. Daarnaast volgen zij geregeld bijscholing. Een SchuldHulpMaatje neemt niet het werk over van professionele hulpverleners, maar vult het aan en ondersteunt het. Indien nodig zal het maatje doorverwijzen naar de juiste instantie.

De grote meerwaarde van een maatje is dat hij/zij tijd heeft. Voor een kop koffie aan de keukentafel en een goed gesprek. En om te helpen met het invullen van ingewikkelde formulieren. En om eventueel mee te gaan naar de rechtbank of de Sociale Dienst van de gemeente.

(Bron: www.schuldhulpmaatje.nl)

Box 8: Voorbeeld van informele hulp: Talentcoach

Talentcoach

Talentcoach maakt onderdeel uit van De Regenboog Groep, een organisatie die zich inzet voor mensen met sociale problemen, voor dak- en thuislozen, verslaafden en voor mensen met psychiatrische klachten. De organisatie zorgt vanuit de 10 inloophuizen voor opvang, hulpverlening, zinvolle dagbesteding en werk.

De brochure over Talentcoach bevat de volgende tekst:

'Eén op de vijf Amsterdammers leeft op of onder de armoedegrens. Ondanks de welvarendheid van ons land is er sprake van een groep van rond de anderhalf miljoen armen. Arm zijn behelst veel meer dan de rekeningen niet kunnen betalen. Armoede leidt veelal tot het hebben van een kleine leefwereld, het gevoel hebben kansen te missen en geen regie over het eigen leven hebben. Talentcoach vindt dat we Amsterdammers weer op hun kracht en talenten moeten aanspreken. Dus geen nadruk op: Wat kun je niet? Maar: Wat kun je wel?'

Aangeboden: je eigen coach

'Je bent net uit een dal geklommen van financiële problemen, ziekte of andere narigheid en wil weer toekomen aan jezelf. Misschien denk je aan zingen, schrijven, sporten, (vrijwilligers-) werk, een cursus of opleiding. Misschien heb je nog geen idee. Of weet je niet hoe je het moet aanpakken. Heb je niemand die met je mee kan denken? Meld je dan aan bij Talentcoach. Wij koppelen jou aan een getrainde vrijwilliger, die je helpt ontdekken wat jouw talenten zijn en waar jouw kracht ligt. Elke week of twee weken gaan jullie aan de slag. Zodat jij weer doet waar je blij van wordt.

Meer weten? Meld je aan als deelnemer en ga met een Talentcoach aan de slag. Bel voor meer informatie met (naam en telefoonnummer volgen) of mail naar info@talentcoach.nl'

Gevraagd: aankomende talentcoaches

'Als talentcoach denk je mee over wat iemand leuk vindt en hoe je dat vervolgens in de praktijk kan brengen. De coaching is gericht op een positieve verandering in iemands leven en gedrag. Hoe hoog de lat wordt gelegd bepaalt de klant. Misschien wordt iemand heel blij als de nieuwe kantinedame van de plaatselijke voetbalvereniging, of wil iemand altijd al een eigen winkel beginnen. De Talentcoach is een vraagbaak en steun en toeverlaat, een rolmodel en de spreekwoordelijke stok achter de deur. Ben je minimaal 21 jaar, woon je in Amsterdam of omgeving, ben je communicatief vaardig en heb je affiniteit met coaching, armoede en/of de doelgroep? Heb je bij voorkeur een mbo+ werk en/of denkniveau en sta je actief in het leven? Dan willen wij graag met je kennismaken. Meld je aan als vrijwilliger bij info@talentcoach.nl of bel met (naam en telefoonnummer volgen).'

(Bron: www.deregenboog.org)

Box 9: Voorbeeld van informele hulp: de 'Papermates'

De Papermates

Steeds meer mensen krijgen problemen met ingewikkelde brieven en formulieren. Of ze raken het overzicht over hun financiën kwijt en kunnen niet meer rondkomen. MEE Amstel & Zaan is daarom met enkele welzijnsorganisaties het project Papermates gestart. Mensen met een (licht) verstandelijke beperking en niet-aangeboren hersenletsel kunnen zelfstandig blijven wonen als schulden worden voorkomen (preventie) of als zij begeleid worden naar de schuldhulpverlening.

Een 'papermate' is een maatje bij papieren en geld, een vrijwilliger die thuis helpt de post te ordenen. En die meegaat naar schuldhulpverlening, als dat nodig is. Een papermate biedt naast een MEE-consulent een extra steuntje in de rug.

Het project is eerst uitgezet in een stadsdeel. Nu wordt het project in heel Amsterdam uitgevoerd in samenwerking met maatjesproject VONK. Inmiddels hebben andere gemeenten belangstelling voor deze aanpak.

(Bron: MEE Nederland, 2012)

4.3 Formele hulp en ondersteuning

Naast de mogelijkheden van de wet- en regelgeving en de informele hulp en ondersteuning kan er, ter aanvulling van laatstgenoemde, sprake zijn van formele hulp en ondersteuning, door gemeenten en reguliere organisaties voor mensen met beperkingen. Een voorbeeld van laatstgenoemde organisaties is Pameijer (zie paragraaf 4.1, Box 6). Met betrekking tot deze categorie van ondersteuning laten de onderzoeksresultaten – in het bijzonder de interviews – het volgende zien:

- a. Zorgorganisaties en gemeenten krijgen steeds meer met de financiële problematiek van mensen met beperkingen te maken, zowel direct (in het contact met hun cliënten) als indirect (via bewindvoerders en schuldhulpverlening).
- b. In het omgaan hierover met hun cliënten ervaren zorgorganisaties vaak handelingsverlegenheid, onder meer als gevolg van (te) weinig kennis over zaken rond geld en inkomen bij begeleiders. Ook ontbreekt het vaak aan het vermogen om samen met de cliënt de weg in de bureaucratie te vinden.
- c. Een extra drempel is dat in zorgorganisaties ondersteuning bij financiën steeds meer wordt losgekoppeld van de feitelijke zorg en ondersteuning. Dat is een belangrijke trend op dit moment.

- d. Net als bij de wettelijke ondersteuning (zie paragraaf 4.1) doen zich ook hier dilemma's voor die te maken hebben met de voorkeuren en stress bij cliënten. Bijvoorbeeld spanningen tussen de eigen regie en 'worden gebudgetteerd'. Of spanningen doordat men aangeeft geen zicht te hebben op 'wat er met m'n geld gebeurt' (wantrouwen).
- e. In de ondersteuning wordt van groot belang gevonden om mensen in hun kracht te brengen. Dus: werken aan zelfredzaamheid en empowerment. Goede voorbeelden van buiten de organisatie kunnen daarbij inspirerend zijn. Bijvoorbeeld allerlei externe websites over omgaan met geldproblemen en initiatieven en projecten uit de informele circuits (zie ook de vorige paragraaf).
- f. In zorgorganisaties is er behoefte aan een checklist voor begeleiders. Bij het maken van die checklist kan gebruik worden gemaakt van de aandachtspunten die in interviews zijn genoemd (zie Box 10).

Box 10: Aandachtspunten voor begeleiders in het ondersteunen van mensen met beperkingen op het gebied van financiële problemen (voortgekomen uit de interviews)

Aandachtspunten voor begeleiders

- Ben je bewust van de oorzaken en gevolgen van financiële problematiek.
- Probeer in de ondersteuning zoveel mogelijk mensen in hun kracht te brengen en het onderwerp bespreekbaar te maken. Het gaat om empowerment, dat wil zeggen het versterken van competenties (bijvoorbeeld: omgaan met geld, leren nee zeggen).
- Vind je weg in regels en wetten.
- Zorg voor een aandachtfunctionaris op de werkvloer die je als begeleider gemakkelijk kunt aanspreken.
- Leg de relatie met het individuele ondersteuningsplan. De ondersteuning op het gebied van geldzaken kan tools opleveren voor dit plan.
- Geef bijzondere aandacht en begeleiding in het geval van 'verkeerde' netwerken.
- Verwijs door en boor zo nodig andere bronnen aan. En weet deze bronnen ook te vinden, zoek naar de juiste ondersteuning en instanties.
- Heb oog voor de informele ondersteuning. Schakel ook het eigen netwerk van de cliënt in.
- Maak je eigen checklist, toegesneden op situatie en cliëntengroep.
- Deel je ervaringen met anderen.

Enkele citaten uit interviews:

'Het is ook belangrijk om extra potjes aan te boren. Vaak zijn begeleiders onvoldoende op de hoogte en blijft er geld op de plank liggen.' (begeleidster)

'Het is belangrijk dat begeleiders weten waar ze de informatie kunnen ophalen en wie ze daarvoor kunnen inschakelen.' (begeleidster)

In zowel de digitale enquête als het Panel Samen Leven van het Nivel zijn enkele vragen over de ondersteuning in geldzaken gesteld. In tabel 14 vermelden we de uitkomsten daarvan. Uit beide onderzoeken blijkt dat een grote meerderheid hulp of ondersteuning bij het regelen van de financiën krijgt. Vrijwel iedereen is, altijd of meestal, tevreden over die ondersteuning.

Tabel 14: **Uitkomsten van de vragen naar ondersteuning bij het regelen van financiën, in de digitale enquête en het Panel Samen Leven van het Nivel**

Gestelde vragen	Ja		Nee		Weet niet /n.v.t.	
	Digitale enquête	Panel Nivel	Digitale enquête	Panel Nivel	Digitale enquête	Panel Nivel
Krijgt u hulp of ondersteuning bij het regelen van uw financiën?	76,7 (n=23)	89,6 (n=206)	23,3 (n=7)	6,5 (n=15)	0,0 (n=0)	0,0 (n=9)
Zo ja, bent u tevreden over de hulp of ondersteuning?						
Altijd	60,9 (n=14)	88,3 (n=182)				
Meestal wel	39,1 (n=9)	7,3 (n=15)				
Vaak niet	0,0 (n=0)	1,9 (n=4)				
Nooit	0,0 (n=0)	0,5 (n=1)				
Weet niet/n.v.t.	0,0 (n=0)	1,9 (n=4)				

Preventie van armoede en ondersteuning, daar waar armoede haar intrede heeft gedaan, vraagt veel van professionele begeleiders. Het is belangrijk dat begeleiders daar goed toegerust voor zijn. In het verlengde van de hiervoor vermelde lijst met aandachtspunten (zie Box 10) noemen we als belangrijkste competentie:

Samen met de persoon die je ondersteunt, je 'onderdompelen' in de situatie, die situatie samen met de persoon proberen te lezen en vervolgens samen kijken wat oplossingsrichtingen kunnen zijn, om daar vervolgens ook samen uit te kiezen.

Met deze basiscompetentie doe je recht aan de complexiteit, die zich immers niet laat vangen in 'rijtjes met wat je zou moeten doen'. Aan de basis van deze competentie liggen respect en gelijkwaardigheid. Andere competenties zijn hiervan afgeleid:

- De cliënt wegwijzen in de mogelijkheden van dagelijkse en niet dagelijkse financiële ondersteuning (formeel en informeel).
- De cliënt ondersteunen in het bewust worden van de gevolgen van slecht financieel beheer en armoede en hem/haar leren omgaan met die gevolgen.
- Creatieve (goedkope) oplossingen kunnen aanreiken om inclusie te vergroten.
- Goede voorbeelden kunnen laten zien.
- Kennis inbrengen over financiële zaken en het omgaan met dilemma's op dat gebied (zoals: waarvoor is de organisatie verantwoordelijk en waarvoor niet).
- Kennis inbrengen over de omgeving, c.q. het netwerk en de juiste instanties waarnaar een cliënt verwezen kan worden.

Waar het gaat om preventie van financiële problematiek en daaruit voortvloeiende schuldhulpverlening, zijn er ten aanzien van mensen die aangewezen zijn op financiële ondersteuning twee richtingen te onderscheiden:

- Informatie en voorlichting. Algemene voorlichting over bijvoorbeeld de mogelijkheden die er zijn om je inkomen te verhogen (huurtoeslag, zorgtoeslag, e.d.) dan wel, als het niet anders kan, op het gebied van schulden en schuldhulpverlening.
- Cursussen en trainingen. Bijvoorbeeld over budgettering of hoe je met geld moet omgaan. Deze cursussen en trainingen worden gevolgd door mensen die nog niet in de schulden zitten, maar ook door mensen die al schulden hebben of al een heel traject van schuldhulpverlening achter de rug hebben. Vaak zijn zij toegesneden op bepaalde doelgroepen: jonge mensen, (licht) verstandelijk gehandicapten of mensen met psychische klachten.

We zien deze tweedeling terug in de activiteiten en werkzaamheden van afzonderlijke organisaties. Ter illustratie geven we hieronder vier voorbeelden, namelijk de wijze waarop door MEE Zuidoost Brabant ondersteuning en preventie wordt geboden (Box 11), de activiteiten van de gemeente Helmond (Box 12), het trainingsaanbod van Stichting De Vonk in Tilburg (Box 13) en de website www.geldkompas.nl (Box 14). Verder zijn er tal van websites met informatie en voorlichting, ook voor mensen met beperkingen en hun verwanten. In bijlage 4 geven we een aantal voorbeelden.

Box 11: Ondersteuning en preventie op het gebied van financiële problemen bij mensen met beperkingen door MEE Zuidoost Brabant

Ondersteuning en preventie door MEE Zuidoost Brabant

De benadering van deze MEE-organisatie in de begeleiding en ondersteuning is als volgt:

- Samen met de persoon wordt, ontdaan van allerlei franje, helder geanalyseerd wat er met hem/haar gebeurt. Op basis daarvan wordt persoonsgerichte ondersteuning geboden.
- Die ondersteuning vindt plaats vanuit respect en met het uitgangspunt dat je de ander zelfbepalend moet laten zijn ('Dit kan ik zo en zo besturen'). MEE helpt de cliënt op weg, zet met hem/haar alles op een rij.
- Ondersteuning is gericht op aanleren in kleine stapjes. Hoe laag het niveau ook is, altijd is er wat te leren. Bijvoorbeeld: (1) Op het terrein van post en administratie kan een cliënt geleerd worden om de post vast in stapeltjes te sorteren voordat de begeleider komt (post van bank, post van verhuurder, etc.), kan men de post van één of meer stapeltjes al vast open maken, kan men post lezen, kan in gevallen waarbij post moet leiden tot actie (telefoontje bijvoorbeeld) die actie al ondernomen worden. Er is met andere woorden een hiërarchie van handelingen te maken. (2) Iemand wil graag een vriendin. Je kunt zo iemand leren dat je daar zelf in kunt sturen door jezelf goed te verzorgen, jezelf te wassen en schonen kleren te dragen. Of eens naar de diëtiste te gaan. En dat je financieel je zaken op orde moet hebben. (3) Je leert iemand stap voor stap aan hoe de website van de gemeente Helmond werkt (die aparte delen heeft over de Wmo en schulddienstverlening).

In het algemeen geldt: schulden aanpakken betekent gedrag aanpakken en dus attitudes aanpakken.

Op het gebied van preventie doet MEE Zuidoost Brabant het volgende:

- Twee medewerkers hebben de cursus 'Armoede onder de loep' (zie Box 13) gevolgd en zijn getraind om de materie aan collega's door te geven. Het gaat in deze cursus onder andere over de kenmerken van armoede, de piramide van Maslov en de zelfbepaling daarin.
- De groepscursus 'Grip op de knip' voor cliënten. Wat doet reclame bij je? Hoe kun je een kasboekje bijhouden? Achterliggende gedachte is dat omgang met geld veel meer op scholen onderwezen

zou moeten worden, onderdeel zou moeten zijn van het pakket van informatie en voorlichting waar ook seksuele voorlichting in zit.

- Er is een interactief toneelstuk dat door leerlingen van het ROC wordt uitgevoerd en waarin bijvoorbeeld de vraag wordt behandeld: wat als je schulden hebt?

(Bron: interview)

Box 12: Activiteiten van de gemeente Helmond op het terrein van inkomensproblematiek

Gemeente Helmond

De gemeente Helmond is ten aanzien van inkomensproblematiek actief op de volgende punten:

- In het basisonderwijs is er het educatieprogramma 'cashen'.
- Er is het Armoedeplatform Helmond. Daar maken 30 instellingen deel van uit, waaronder MEE Zuidoost Brabant. Het platform heeft werkgroepen, bijvoorbeeld over de Wet werken naar vermogen en over 'geld en jongeren'. De deelname aan het platform heeft geleid tot een interne notitie van MEE over deze problematiek.
- Het voortraject voor schuldhulpverlening wordt nu door de gemeente uitbesteed aan organisaties, waardoor alles efficiënter kan verlopen.
- Er is geen voedselbank in Helmond, maar wel een 'Sociale super', waar mensen zeer goedkope artikelen kunnen kopen. Deze is ondergebracht bij de SMO (Stichting Maatschappelijke Opvang).

(Bron: interview en www.helmond.nl)

Box 13: Trainingsaanbod van Stichting De Vonk in Tilburg

Stichting De Vonk

Stichting De Vonk in Tilburg beoogt al degenen die zich aangesproken voelen, de helpende hand te bieden bij het vorm geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid voor een meer rechtvaardige en sociale samenleving. Speerpunten hierbij zijn armoede en sociale uitsluiting.

Twee trainingen van De Vonk op het gebied van armoede zijn:

- Training 'Armoede onder de loep' voor beroepskrachten. Deze training van één dagdeel wordt aangeboden aan beroepskrachten in het buurt- en opbouwwerk, het ouderenwerk, de thuiszorg, de GGD en maatschappelijk werk. Zij biedt een instrument om naar armoede te kijken en signalen beter te interpreteren zodat er meer hulp op maat geboden kan worden.
- Masterclass 'Oog voor Armoede' voor werkers in de jeugdzorg. Deze heeft als doel werkers in de jeugdzorg meer alert te doen zijn op armoede in gezinnen. Het is een samenwerkingsproject tussen De Vonk en Bijzondere Jeugdzorg Brabant. Door de speciaal hiervoor ontwikkelde masterclass

met achtergrondinformatie en sociale kaart, worden de werkers bewust gemaakt van het structurele en indringende karakter van armoede en hoe instellingen de kloof naar deze moeilijk bereikbare gezinnen kunnen overbruggen en daardoor effectieve hulp kunnen bieden.

(Bron: www.stichtingdevonk.nl)

Box 14: Geldkompas.nl

Geldkompas

Geldkompas.nl is een format van een website die momenteel door diverse gemeenten wordt gebruikt. Via deze site kan een gemeente alle initiatieven binnen gemeente of regio op een vaste en heldere wijze weergeven. Het Geldkompas is door de inzet van beeld, voorgelezen teksten en 'klare taal' uitermate geschikt voor moeilijk bereikbare doelgroepen, zoals laaggeletterden. Ook mensen met beperkingen kunnen zelfstandig hun weg vinden naar de juiste informatie en ondersteuning. De bezoeker kan er terecht voor bijvoorbeeld geldzaken, werk, huisvesting en sociale participatie. Bovendien geeft het Geldkompas antwoord op praktische situaties zoals: 'Ik wil hulp bij het solliciteren' en 'Ik wil goedkoop sporten'.

Geldkompas is bedoeld voor elke gemeente die lokale armoede wil bestrijden. Het vergroot de zelfredzaamheid van de doelgroepen. Bovendien bevat een Geldkompas standaard een regionale sociale kaart armoedebestrijding. Hiermee is het ook geschikt voor hulpverleners die informatie willen over kennisuitwisseling of doorverwijzing.

(Bron: <http://www.sdu-informationsolutions.nl/klantcontact/geldkompas>)

4.4 Samenvatting

De belangrijkste bevindingen uit de voorafgaande paragrafen zijn in het volgende overzicht bijeengebracht.

- Vanuit de wet- en regelgeving zijn er verschillende vormen van ondersteuning beschikbaar voor mensen met beperkingen die in financiële nood verkeren. De twee belangrijkste vormen zijn budgetbeheer en schuldhulpverlening. Vaak is sprake van bewindvoering. Veel mensen met beperkingen ervaren spanningen bij bewindvoering, zoals die tussen het hebben van eigen regie en 'worden gebudgetteerd'. Ook ervaart men spanning doordat men geen zicht heeft op wat er met het eigen geld gebeurt. Men is dan wantrouwig.
- Naast de mogelijkheden van wet- en regelgeving is er de informele zorg en ondersteuning door verwanten en netwerken van vrienden en vrijwilligers. Op lokaal niveau zijn diverse vormen van dergelijke ondersteuning beschikbaar (zie Boxen 7 t/m 9).
- Ter aanvulling op de informele ondersteuning is er de formele ondersteuning door gemeenten en reguliere zorgaanbieders. Deze laatste krijgen bij hun cliënten steeds meer te maken met financiële problemen. In de praktijk is er veel handelingsverlegenheid. De onderzoeksresultaten geven aan dat bij begeleiders meer competenties zijn vereist. De belangrijkste competentie is: jezelf samen met de persoon die je ondersteunt kunnen 'onderdompelen' in de situatie, die situatie samen met de persoon proberen te lezen en vervolgens samen kijken wat oplossingsrichtingen kunnen zijn, om daar vervolgens ook samen uit te kiezen.

- Onze twee aanvullende onderzoeken (eigen digitale enquête en Panel Samen Leven van het Nivel) laten zien dat veel cliënten tevreden zijn over de ondersteuning die hen wordt geboden.
- Ook vanuit dienstverlenende organisaties, zowel gemeenten als gespecialiseerde organisaties, worden aan mensen met beperkingen die in financiële problemen verkeren of deze willen voorkomen, tal van ondersteunende diensten aangeboden (zie Boxen 11 t/m 14).

5. Aanbevelingen voor beleid en politiek

5.1 Beschouwing van de onderzoeksresultaten

Armoede is een complex probleem dat zich niet alleen manifesteert bij mensen met beperkingen. Wel lopen mensen met beperkingen extra risico's, omdat sommige factoren van armoede vaker op hen van toepassing zijn dan op andere mensen. Het gaat voor een deel om in de persoon gelegen factoren. Hierbij springen ontbrekende competenties om zelfstandig een financieel huishouden te voeren in het oog. Maar ook het feit dat de omgeving steeds ingewikkelder wordt en onvoldoende rekening houdt met mensen die om wat voor reden dan ook niet mee kunnen komen in de 'mainstream' is een belangrijke factor. En dat er in diezelfde omgeving steeds meer wet- en regelgeving komt welke een stapelend effect heeft op de inkomenspositie van mensen met beperkingen. De gevolgen van dit alles zijn ingrijpend. Kwetsbare mensen die toch al gemarginaliseerd zijn, krijgen op de verschillende kwaliteitsdomeinen met grote problemen te kampen.

De centrale vraag van dit verkennende onderzoek was welke gevolgen armoede van mensen met beperkingen heeft voor hun deelname aan de samenleving, voor inclusie. Uit het onderzoek komt naar voren dat armoede vaak tot sociale uitsluiting leidt. Veelal betreft het een nog verdere sociale uitsluiting, immers de netwerken waren al schraal en de mate van inclusie was toch al beperkt. Dit wordt nog eens extra versterkt doordat de problemen zo groot zijn en de stress zo toeneemt dat deelnemen aan de samenleving iets is waar, zoals een van de geïnterviewde het uitdrukte, 'zijn hoofd helemaal niet meer naar staat'. Eerst maar eens uit de misère komen en vooral rust in het hoofd zien te brengen. Aan de hand van tal van voorbeelden wordt helder dat als je geen cent te makken hebt, je ook niet kan deelnemen en bijdragen aan de samenleving. De geïnterviewde mensen hebben zich teruggetrokken in hun eigen woning, ontvangen nauwelijks tot geen bezoek en vermaken zich met spelletjes op de computer en tv kijken. Geld voor vervoer, de sportclub, een dagje uit, vakanties, met vrienden de stad in, het is allemaal 'nee'.

Wat is hier aan te doen? Zijn er vormen van regelgeving en ondersteuning te bedenken die het risico om in armoede te geraken kunnen voorkomen dan wel de schade tot een minimum kunnen beperken? We troffen verschillende vormen aan van wettelijke, formele en informele ondersteuning, met een aantal goede voorbeelden waar we van kunnen leren.

5.2 Algemeen kader voor preventie en ondersteuning bij armoede

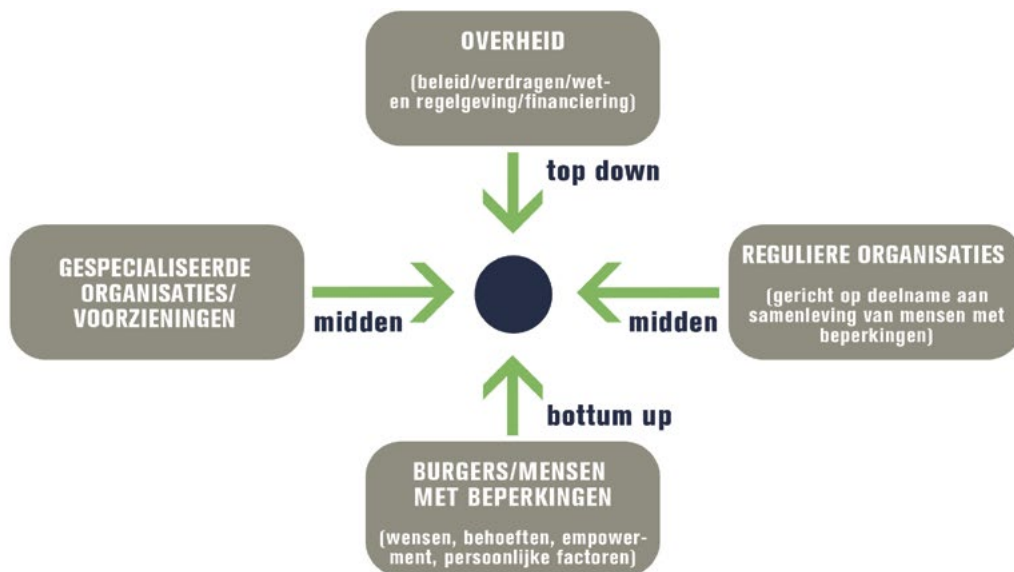
De aanpak van het armoedeprobleem bij mensen met beperkingen in ons land behoort plaats te vinden tegen de achtergrond van de deelname van deze mensen aan de samenleving. Met andere woorden, de totstandkoming van de inclusieve samenleving vormt het decor én uitgangspunt.

Er zijn drie elkaar aanvullende strategieën om inclusief burgerschap in de praktijk te brengen (Schuurman & Kröber, 2011):

- De top down strategie, waartoe financiering en wet- en regelgeving behoren.
- De bottom up strategie, waarbij mensen en hun organisaties zelf de regie nemen, zich roeren, actie voeren (empowerment, advocacy, etc.). Zij zijn uiteindelijk de mensen die het met elkaar moeten willen en doen.
- De middenstrategie, waarbij reguliere stakeholders, waaronder zorgorganisaties en overheden, zich verbinden en (door middel van 'push' en 'pull') hun verantwoordelijkheid nemen.

Deze drie strategieën kunnen als volgt in beeld worden gebracht (zie Figuur 6).

Figuur 6: Strategieën om inclusief burgerschap in de praktijk te brengen

Een belangrijk instrument voor de top down strategie is het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (VN, 2006a, 2006b). Dit Verdrag is zowel inspiratiebron als leidraad voor inclusie. In het Verdrag wordt het beeld van de inclusieve samenleving op domeinen uitgewerkt. Het gaat sterk uit van het sociale model. Kern van dit model is dat het hebben van een beperking niet gezien wordt als een individueel probleem, niet als een handicap die jou als mens buiten de samenleving plaatst, maar als een probleem dat in de samenleving ligt. Het probleem van de handicap is het gevolg van maatschappelijke, culturele of fysieke barrières. Dit betekent dat de samenleving verplicht is om noodzakelijke aanpassingen aan te brengen opdat mensen met beperkingen ten volle aan de samenleving kunnen deelnemen.

Het Verdrag maakt onderscheid tussen drie niveaus van aanpassingen⁶:

1. Als norm geldt dat zo veel mogelijk aanpassingen worden gemaakt voor een zo groot mogelijke groep. Met andere woorden, als je echt inclusief beleid in je vaandel hebt, dan voer je geen beleid dat mensen uitsluit. Dat is het niveau van algemeen beleid.
2. Als dat (nog) niet mogelijk is, kom je op specifiek beleid (zoals in Nederland Valys en het speciaal onderwijs).
3. Tenslotte is er, als algemeen en/of specifiek beleid afwezig is of faalt, de individuele aanpassing (bijvoorbeeld de taxi of de aanpassing van de werkplek).

Toegepast op het domein van geld en inkomen betekenen deze niveaus het volgende. De norm is dat aan de 'voorkant' (niveau 1) gelijke kansen worden gecreëerd, onder meer door – bijvoorbeeld via wet- en regelgeving - meerkosten van beperkingen te voorkomen. Aan de 'achterkant' (niveaus 2 en 3) bevinden zich speciale voorzieningen op grond van het compensatiebeginsel, zoals extra uitkeringen of voorzieningen voor specifieke burgers (waaronder bijvoorbeeld de voedselbanken).

Ook de transitie die de komende jaren in Nederland zal plaatsvinden op het brede domein van welzijn en gezondheid kunnen we bezien in het kader van deze strategieën. Het gaat om een transitie in zorg, ondersteuning, participatie, onderwijs, mobiliteit en toegankelijkheid. Deze transitie is verbonden aan inclusie: alleen als de samenleving inclusief is, zal de afhankelijkheid van relatief dure voorzieningen afnemen. Deze laatste zijn immers het gevolg van een samenleving die mensen buiten sluit en ongelijk behandelt. De transities kunnen dus alleen slagen als de afbouw van afhankelijkheidsrelaties en voorzieningen parallel loopt aan de opbouw van de toegankelijke samenleving, de mogelijkheden voor gelijke deelname en de eigen regie. Om hier inhoud aan te geven moeten zaken wettelijk worden geregeld, zodat iedere burger een goede rechtspositie krijgt: versnelde opbouw van de inclusieve samenleving, mogelijkheden voor eigen regie, maatwerk op basis van het compensatiebeginsel, recht op een PGB, onafhankelijke

⁶ Zie: Coalitie voor Inclusie (2010), pag. 12.

cliëntondersteuning, transparante indicatiestelling, integrale aanpak en cliëntenparticipatie.⁷

We zien hier een grote mate van 'top down'. Maar in de transitie wordt ook veel beroep gedaan op de 'middenstrategie' (inzet gemeenten in het kader van de Wmo en de nieuwe Participatiewet) en de bottum up strategie (groter appèl op mensen zelf en netwerken).

5.3 Aanbevelingen

Het zojuist geschetste kader sluit aan bij het onderscheid in categorieën van preventie en ondersteuning die wij in het vorige hoofdstuk maakten: wet- en regelgeving (top down), informele hulp en ondersteuning (bottum up) en formele hulp en ondersteuning (midden). Onze aanbevelingen formuleren we dan ook langs deze lijnen. Maar eerst geven we enkele algemene aanbevelingen. Ter afsluiting doen we enkele aanbevelingen voor verdere kennisontwikkeling.

5.3.1 Algemene aanbevelingen

We beginnen met een drietal algemene aanbevelingen voor beleidsmakers.

Aanbeveling 1: Preventie en ondersteuning van financiële problemen en armoede bij mensen met beperkingen moet worden gezien en ingericht vanuit de visie van de inclusieve samenleving, waarbij algemeen beleid de norm is. Geef hieraan uitwerking bij de implementatie van het VN-Verdrag.

Aanbeveling 2: Maak armoedeproblematiek in relatie tot inclusie onderdeel van de monitoring van de implementatie van het VN-Verdrag.

Aanbeveling 3: In het signaleren van financiële problemen en armoede bij mensen met beperkingen hebben mensen met beperkingen, gemeenten en zorgorganisaties een gezamenlijke rol. Zij volgen in die signalering een vaste route.

De route die wordt genoemd in aanbeveling 3, luidt als volgt:

- In dialoog met de kwetsbare mensen en hun netwerk wordt nagegaan welke vraagstukken er bij deze mensen leven en wat mogelijke antwoorden kunnen zijn. Dit gebeurt vanuit de invalshoek van deelname aan de samenleving en op alle domeinen, waaronder geld en inkomen. De benadering is dus integraal: zij gaat uit van de samenhang tussen levensdomeinen. Belangrijk onderdeel is wat mensen met beperkingen zelf van hun situatie vinden: wat willen zij, waar liggen hun behoeften, ervaren zij beperkingen in deelname aan de samenleving (leven in de buurt, werk, onderwijs, e.d.)? Het gaat hier ook om de empowerment van mensen, om het blootleggen en realiseren van voorwaarden zodat zij eigen verantwoordelijkheid en regie kunnen nemen. De uitkomst is een helder overzicht van eventuele problematiek en welke ondersteuning bij de oplossing van die problematiek geboden is.
- Samen wordt vervolgens gekeken naar wat mensen zelf en hun netwerk aan oplossingen kunnen realiseren, met andere woorden wat er aan informele ondersteuning mogelijk is. En wat er over blijft aan benodigde formele ondersteuning (compensatie en aanspraak op voorzieningen).
- Daarna wordt met elkaar bekeken welk deel van de benodigde formele ondersteuning door algemene voorzieningen kan worden gecompenseerd en in welke vorm dat kan gebeuren. Dit alles zo inclusief mogelijk, vanuit algemeen beleid, c.q. het collectieve aanbod van gemeenten zelf.
- Samen wordt gekeken naar wat er over blijft aan benodigde ondersteuning door de specifieke voorzieningen en naar de inhoud en vorm van deze ondersteuning.

⁷ Zie in dit verband CG-Raad & Platform VG (2012).

5.3.2 Specifieke aanbevelingen

De nu volgende meer specifieke aanbevelingen zijn van het voorgaande afgeleid en betreffen de voorwaarden waaraan moet worden voldaan opdat mensen met beperkingen met financiële problemen optimaal kunnen meedoen. Zoals gezegd, geven we ze weer volgens de ordening uit het vorige hoofdstuk: wettelijke regelingen, informele hulp en ondersteuning en formele hulp en ondersteuning.

Aanbevelingen over wettelijke regelingen

Aanbeveling 4: Regels over inkomensbeheer en schuldhulpverlening worden door lokale overheden en zorgorganisaties zo helder mogelijk naar mensen met beperkingen gecommuniceerd (design for all). Samen met Alles Toegankelijk (www.allestoegankelijk.nl) kan worden onderzocht wat stappen hierin kunnen zijn.

Aanbeveling 5: Inkomensbeheer en schuldhulpverlening voor mensen met beperkingen worden op maat aangeboden, dat wil zeggen geheel toegesneden op de situatie en behoeften van de betreffende persoon. Bewindvoerders werken transparant en leggen in toegankelijke taal verantwoording af aan hun cliënten. De Brancheorganisatie Professionele Bewindvoerders en Inkomensbeheerders (BPBI) kan dit oppakken.

Aanbevelingen over informele hulp en ondersteuning

Informele hulp en ondersteuning vinden plaats door mensen uit de omgeving van de persoon met beperkingen. Het is belangrijk dat deze mensen in hun werkzaamheden worden ondersteund.

Aanbeveling 6: Informele netwerken van mensen met beperkingen worden naar behoeften ondersteund. De gemeente is de aangewezen instantie om dat te doen, bijvoorbeeld in het kader van de uitvoering van de Wmo (prestatieveld 4, ondersteuning van mantelzorgers en vrijwilligers).

Aanbevelingen over formele hulp en ondersteuning

Met formele ondersteuning bedoelen we de hulp en ondersteuning die op het gebied van geld en inkomen worden geboden door enerzijds algemene organisaties, anderzijds gespecialiseerde organisaties en voorzieningen. De lagere overheid (gemeente) heeft hierin een signalerende en coördinerende taak. Veel mensen met beperkingen die hun ondersteuning op het gebied van geld en inkomen nu nog vanuit de Awbz gefinancierd krijgen, zullen bij de verdere transitie van Awbz naar Wmo tot de doelgroepen van de gemeente behoren.

Aanbeveling 7: Bij de formele hulp en ondersteuning is het VN-Verdrag inzake de rechten van mensen met een handicap uitgangspunt. Altijd wordt gezocht naar inclusieve oplossingen waarbij de mensen zelf en hun netwerk zoveel mogelijk de regie hebben. Behalve op ondersteuning aan personen dienen de activiteiten zich ook te richten op de omgeving (sociaal model).

Aanbeveling 8: Er is meer gemeentelijk aanbod nodig voor structurele ondersteuning van mensen met beperkingen die preventief werkt en voorkomt dat mensen in de schulden raken. Onderdelen van die ondersteuning zijn:

- Beschikbaar stellen van toegankelijke informatie met tips, verwijzingen, e.d. Dit kan bijvoorbeeld via de format van geldkompas.nl.

- Bieden van training in het verwerven van competenties in het omgaan met geld.
- Aanbieden van inkomensbeheer en schuldhulpverlening (indien nodig).
- Scheppen van voorwaarden om mensen met weinig geld toch maximaal te laten participeren (bijvoorbeeld via een speciale pas, het verstrekken van gratis theaterkaartjes, het eenmaal per maand gratis open stellen van musea, e.d.).

Aanbeveling 9: Om beleid te kunnen maken is het belangrijk dat gemeenten beschikken over data over omvang van armoedeproblematiek onder kwetsbare mensen. De gemeenten zouden hier frequent onderzoek naar moeten doen: zij leggen hun bevindingen rond het signaleren van armoedeproblematiek vast en volgen de mensen met beperkingen aan wie zij op enigerlei wijze ondersteuning geven (registratie en monitoring). Ook via Wmo Raden en verhalen van mensen kunnen zij op de hoogte blijven.

Behalve gemeenten hebben ook specifieke voorzieningen (zorgaanbieders) met armoedeproblematiek van mensen met beperkingen te maken, hetzij binnen de 24uurszorg, hetzij via ambulante ondersteuning.

Aanbeveling 10: Specifieke zorgaanbieders voeren gericht beleid voor het signaleren van armoedeproblematiek en het bieden van ondersteuning aan cliënten die dat nodig hebben. Wanneer er sprake is van een ondersteuningsbehoefte, gaan zij eerst na of aan deze behoefte kan worden voldaan vanuit het informele netwerk en het aanbod van de gemeente.

Aanbeveling 11: Bedoeld beleid bevat in ieder geval de volgende aspecten:

- Geld en inkomen vormen een vast onderdeel van de begeleidingsgesprekken met de cliënten en van de ondersteuningsplannen.
- De ondersteuning van cliënten gebeurt vanuit een houding van respect en gelijkwaardigheid. Zij is zoveel mogelijk gericht op het vergroten van de competenties in het omgaan met geld en op participatie in de samenleving.
- De competenties van begeleiders (kennis, vaardigheden, houding) ten aanzien van het domein 'geld en inkomen' worden vergroot (zie de lijst van competenties in paragraaf 4.3).
- Kennis, ervaringen en goede voorbeelden worden door professionals met elkaar gedeeld.

Aanbeveling 12: Ook zorgorganisaties leggen hun bevindingen rond het signaleren van armoedeproblematiek vast en volgen de mensen met beperkingen aan wie zij op enigerlei wijze ondersteuning geven (registratie en monitoring).

Aanbeveling 13: De Inspectie voor de Gezondheidszorg ziet er op toe dat organisaties gericht aandacht besteden aan geldzaken en armoede, in het kader van deelname aan de samenleving.

Voor zowel gemeente als zorgaanbieders geldt dat zij ook de uitwisseling van kennis en ervaringen tussen mensen met beperkingen zelf stimuleren en zo nodig faciliteren.

Aanbeveling 14: Gemeenten en zorgaanbieders nodigen mensen met beperkingen uit om hun ervaringen en kennis over omgaan met geld met elkaar te delen (dit kan bijvoorbeeld via de Facebook pagina 'Leven van een laag budget').

5.3.3 Aanbevelingen over verdere kennisontwikkeling

Tenslotte maakt ons onderzoek duidelijk dat er over inkomen en armoede bij mensen met beperkingen nog onvoldoende kennis aanwezig is. Zo is verdere ontwikkeling van instrumenten voor mensen met beperkingen en hun ondersteuners nodig. Daarnaast is het, gezien de veranderingen in de wet- en regelgeving van de komende jaren, van groot belang dat de effecten van maatregelen op de koopkracht van mensen met beperkingen goed in de gaten wordt gehouden.

Aanbeveling 15: Verdere ontwikkeling van instrumenten is nodig. Te denken valt aan de eerder genoemde checklist voor begeleiders en aansprekende vormen voor het aanleren van competenties bij mensen met beperkingen (e-learning, game, etc.).

Aanbeveling 16: Verder onderzoek is nodig naar:

- De effecten van het scheiden van wonen, zorg en werk op het inkomen van mensen met beperkingen (bijvoorbeeld het vergelijken van 'huishoudboekjes' in verschillende situaties).
- De effecten van de maatregelen uit het Regeerakkoord, c.q. de uitwerking daarvan, op het inkomen van mensen met beperkingen (bijvoorbeeld via voortdurende monitoring door Nibud).
- De effecten van de nieuwe Participatiewet op het inkomen van mensen met beperkingen (bijvoorbeeld door vergelijking van oude en nieuwe situaties voor een aantal casussen).
- Onderzoek naar de praktijk van bewindvoering (bijvoorbeeld naar de kosten, de relatie tussen bewindvoerder en cliënt en de effecten).

Literatuurverwijzingen

Abott, S. & R. McConkey (2006).

The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities.

Journal of Intellectual Disabilities, jrg.10 nr.3, p.275-287.

Baart, Andries (2004).

Een theorie van de presentie.

Utrecht: Lemma, Utrecht.

Barnes, C. & A. Sheldon (2010).

Disability and poverty in a majority world context.

Disability and Society, jrg. 25, nr 7, p. 771-782.

Basisbeweging Nederland (2010).

Armoede in Nederland 2010. Onderzoek naar hulpverlening door diaconieën, parochiële caritas instellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland.

Utrecht: Basisbeweging Nederland.

Brink- Muinen, A van den et al. (2009).

Kerngegevens maatschappelijke situatie 2008; Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten.

Utrecht: Nivel.

Buntinx, W.H.E. (2003).

Wat is een verstandelijke handicap? Definitie, assessment en ondersteuning volgens het AAMR-model.

Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan verstandelijk gehandicapten, 29 (1), 4-24.

CBS & SCP/Centraal Bureau voor de Statistiek & Sociaal en Cultureel Planbureau (2011).

Armoedesignalement 2011.

Den Haag: CBS/SCP.

CG-Raad & Platform VG (2012).

De inclusieve samenleving vraagt om een solide en solidair fundament: verzet de bakens en leg stevige ankers.

Notitie naar aanleiding van het Regeerakkoord van Rutte-II.

Utrecht: CG-Raad/Platform VG.

Coalitie voor Inclusie (2010).

Tekenen en dan.....? Stand van zaken en aanbevelingen voor de implementatie van het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. Werkdocument voor de conferentie van 8 februari 2010.

Samengesteld door dr. Martin Schuurman. Utrecht: Coalitie voor Inclusie.

Emerson, E. (2007).

Poverty and people intellectual disabilities.

Mental Retardation and developmental disabilities research reviews 13:107-113,

Lancaster University, United Kingdom.

Grant, S. (2008).

Disability poverty in the UK 2007.

Guy Parckar, Leonard Chesire Disability.

GRIP (2006).

Gelijke Rechten voor iedere Persoon met een handicap. Inclusiespiegel Vlaanderen. De deelname van personen met een beperking aan de samenleving.

Brussel: GRIP.

Guiaux, M. (2011).

Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later.

Den Haag: SCP.

Hoff, S. (2010)

Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede.

Den Haag: SCP.

Heijmans, M., Veer, J. van der, Spreeuwenberg, P. & Rijken, M. (2011).

Kerngegevens Werk en Inkomen. Rapportage 2011.

Utrecht: Nivel.

Inspectie Werk en Inkomen (2011).

'Dat werkt'. Ervaringen van mensen die zich aan uitkeringsafhankelijkheid hebben weten te ontworstelen. Verkennende studie.

Den Haag: Inspectie Werk en Inkomen.

Klerk, M. de (2007).

Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007.

Den Haag: SCP.

Klerk, M. de, Fernee, H., Woittiez, I. & Ras, M. (2012).

Factsheet Mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen.

Den Haag: SCP.

MEE Nederland (2012).

MEE Signaal. Trend- en signaleringsrapportage 2012.

Utrecht: MEE Nederland.

Meulenkamp, T., Hoek, L. van der & Cardol, M. (2011).

Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2011.

Utrecht: Nivel.

Nederland, Trudi, Stavenuiter, Monique & Swinnen, Hugo (2011).

Van inkomensondersteuning tot Wmo. Twintig jaar armoedebeleid in Nederland.

Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Nibud (2012a).

Koopkrachtberekeningen voor 100 huishoudens 2012-2017. Berekeningen op basis van het bijgestelde Regeerakkoord van het kabinet Rutte-II.

Utrecht: Nibud.

Nibud (2012b).

Koopkrachtberekeningen voor huishoudens met extra zorgkosten naar aanleiding van de Miljoenennota 2013. Utrecht:

Nibud.

Nibud (2012c).

Kans op financiële problemen.

Utrecht: Nibud.

Nibud (2012d).

Leren omgaan met geld. Nibud-leerdoelen en –competenties voor kinderen en jongeren.

Utrecht: Nibud.

Nibud (2012e).

Goed omgaan met geld. Achtergronden bij de competenties voor financiële zelfredzaamheid.

Utrecht: Nibud.

Oort, O. & Prins, W. (2011).

Schulden en inkomen. Bronnenboek.

Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Perspectief (2007).

Standaard inclusie.

www.perspectief.org.

Utrecht: Stichting Perspectief.

Schuurman, M.I.M. & Kröber H.R.T. (2011).

Burgerschapsparadigma is springlevend.

Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met een verstandelijke beperking, 37 (4), 35-48.

Tinnemans, Will (2012).

Voor jou tien anderen. Uitbuiting aan de onderkant van de arbeidsmarkt.

Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

VN, Verenigde Naties (2006a).

Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. New York, 13 december 2006.

Traktatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden, Jaargang 2007, nr. 169.

VN, Verenigde Naties (2006b).

Facultatief Protocol bij het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. New York, 13 december 2006.

Traktatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden, Jaargang 2007, nr. 194.

WHO, World Health Organisation (2001).

ICF, International Classification of Functioning, Disability and Health. Dutch translation.

Bilthoven: WHO-FIC Collaborating Centre Netherlands.

Samenstelling van de klankbordgroep

Bijlage 1

De klankbordgroep van het onderzoek 'Armoede bij mensen met beperkingen' bestond uit de volgende personen:

- Mireille de Beer, medewerker LFB/Vilans
- Astrid Belet, begeleider beschermde woonvorm (BW) Pameijer
- Drs. Jasja Bos, wetenschappelijk medewerker Nibud
- Dr. Mieke Cardol, lector Hogeschool Rotterdam, senior onderzoeker Nivel
- Drs. Wim Drooger, directeur Platform VG (deelnemer vanaf 1 oktober 2012; op 7 januari 2013 is de heer Drooger overleden)
- Willem de Gooyer, voorzitter Platform VG (deelnemer tot 1 oktober 2012)
- Drs. Marijke Hempenius, beleidsmedewerker inkomen CG-Raad
- Dr. Hans Kröber, adviseur Vilans en Inclusie.nu
- Dr. Martin Schuurman, onderzoeker Kalliope Consult
- Drs. Manon Verdonschot, onderzoeker Vilans

Uitkomsten digitale enquête onder mensen met beperkingen

Bijlage 2

A. Kenmerken van de deelnemers

In totaal hebben 30 mensen met licht verstandelijke beperkingen de vragenlijst ingevuld (respons van 40%). De samenstelling van de groep naar achtergrondkenmerken luidt als volgt.

Geslacht	13 mannen, 17 vrouwen
Leeftijd	Tussen 22 – 61 jaar, gemiddeld 38 jaar
Woonsituatie	18 personen zelfstandig alleen, 6 personen zelfstandig met partner, 6 personen bij ouders of in woonvorm
Werk	27 mensen hebben werk (tussen 2 en 5 dagen per week), 1 doet vrijwilligerswerk, 1 zit op school, 1 is werkloos.

B. Competenties en geldzaken

Vraag	Ja	Soms wel/ soms niet	Nee	Weet niet
1 Geef je meer geld uit dan je hebt?	1	11	16	2
2 Weet je hoeveel kosten je elke maand hebt?	19	4	2	5
3 Ga je door reclame iets meer kopen?	4	11	14	1
4 Betaal je je rekeningen op tijd?	26	3	0	1
5 Bewaar je je belangrijke papieren goed?	29	0	0	1
6 Vergelijk je prijzen als je wat koopt?	14	12	3	1
7 Kun jij sparen voor een bepaald doel (bijvoorbeeld voor een tv)?	21	4	3	2
8 Weet je wat geld lenen is?	24	1	3	2
9 Leen je wel eens geld?	1	5	23	1
10 Lees je je eigen bankafschriften?	26	2	1	1
11 Berg je je eigen bankafschriften in een map op?	28	0	1	1
12 Kun je zelf internetbankieren?	21	2	6	1
13 Sta je vaak rood? Rood staan betekent dat je meer geld hebt uitgegeven dan op je bankrekening staat.	2	7	20	1
14 Weet je dat rood staan geld kost?	26	1	2	1
15 Heb je de laatste drie maanden schulden moeten maken? Schuld kan zijn dat je nog iets moet terugbetalen.	2	2	26	0
16 Heb je de laatste drie maanden spaargeld moeten uitgeven?	10	4	16	0
17 Kom je uit met je geld?	20	9	1	0
18 Houd je een beetje geld over?	22	5	2	1
19 Houd je veel geld over?	5	9	13	3
20 Kom je geld te kort?	5	6	18	1
21 Heb je je de afgelopen drie maanden zorgen gemaakt over geld?	10	5	14	1

C. Gevolgen voor inclusie

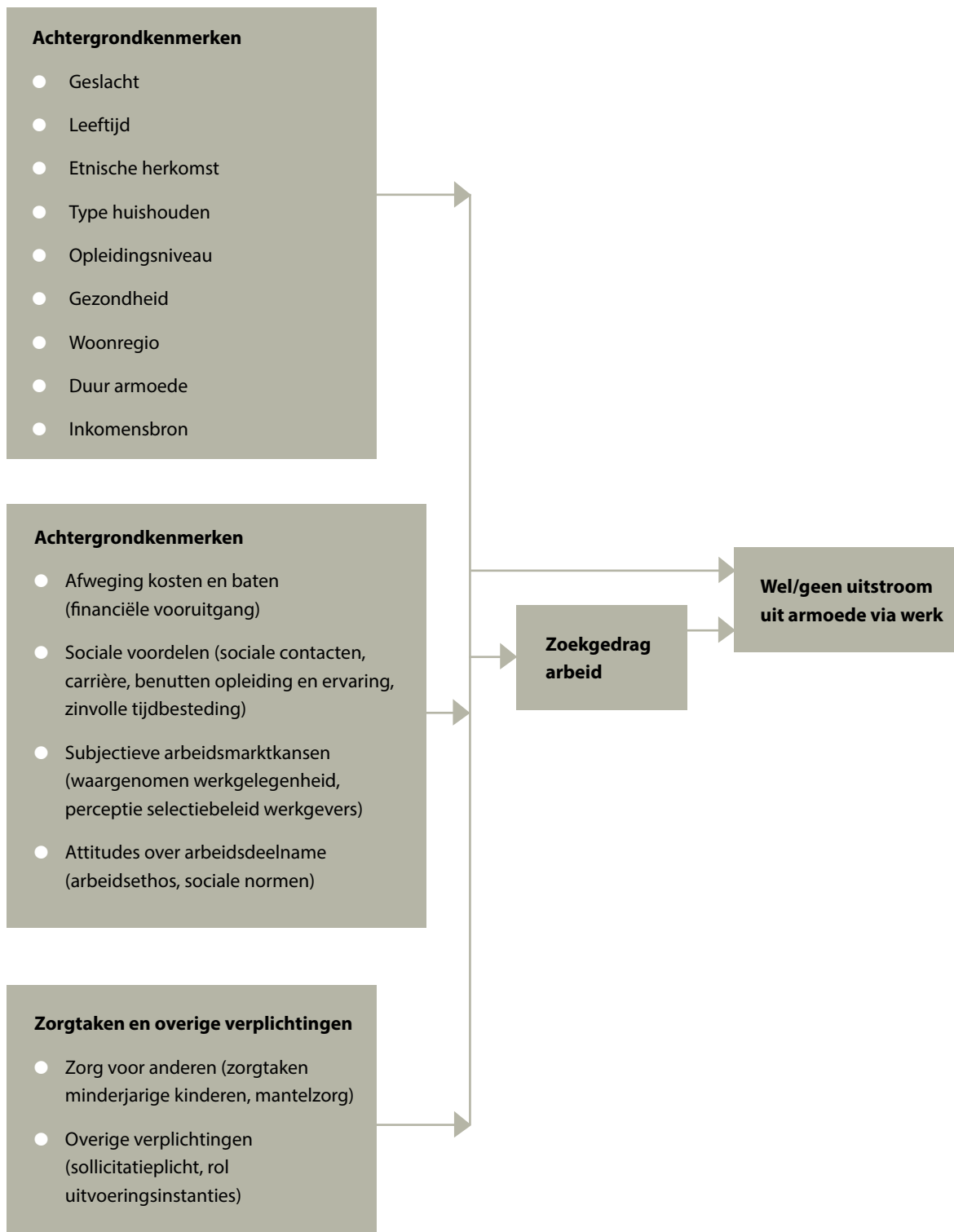
Onderwerp	Belangrijk?			Genoeg geld hiervoor?			
	Ja	Soms wel/ soms niet	Nee	Ja	Soms wel/ soms niet	Nee	Weet ik niet
1 openbaar vervoer	24	2	4	22	4	3	1
2 uitgaan met anderen	17	10	3	16	9	4	1
3 museum of pretpark	12	12	6	14	9	6	1
4 hobby's	30	0	0	20	6	4	0
5 cursus of les	19	6	5	14	5	7	4
6 nieuwe meubels kopen	10	14	6	15	9	4	2
7 elk jaar op vakantie	18	6	6	14	8	8	0
8 lid van vereniging	18	6	6	17	6	4	3
9 nieuwe kleren kopen	17	10	3	21	7	2	0
10 vrienden uitnodigen	26	4	0	23	5	2	0
11 cadeautjes kopen	16	11	3	15	7	5	3
12 bellen	23	6	1	22	4	3	1
Totaal	230 (64%)	126 (36%)		213 (59%)		147 (41%)	

D. Ondersteuning

	Ja	Nee	Niet van toepassing	Altijd	Meestal wel
Krijg je hulp of ondersteuning bij het regelen van je geldzaken?	23	7			
Zou je hulp of ondersteuning willen hebben?		7	23		
Ben je tevreden over de hulp of ondersteuning?			7	14	9
Heb je hulp gekregen bij het invullen van deze vragenlijst?	1	29			
Wil je op de hoogte gehouden worden van de resultaten en de producten die we maken?	23	7			

Conceptueel overzicht van factoren die van invloed zijn op de kans om uit armoede te ontsnappen

Bijlage 3

Websites over inkomensproblematiek

Bijlage 4

Naam site	Toelichting
www.pameijer-geldtelt.nl	Site van zorgorganisatie Pameijer. Informatie over hulp bij financiën, voor cliënten en medewerkers van Pameijer.
www.nibud.nl	Bevat informatie, testen en producten op financieel gebied. Ook informatie, tips en hulpmiddelen om meer inzicht in en grip op eigen geld te krijgen. Voor consumenten en professionals.
www.platformvvg.nl	Brede site, met apart gedeelte over 'werk en inkomen'. Voor mensen met verstandelijke beperkingen en hun ouders/vertegenwoordigers.
www.wetwijzer.info/page/PlatformVG	Database met actuele informatie over wet- en regelgeving voor mensen met een chronische ziekte of handicap. Voor mensen met verstandelijke beperkingen en hun ouders/vertegenwoordigers.
www.cg-raad.nl	Brede site, met apart gedeelte over 'geldzaken' en daarbinnen 'armoede'. Voor patiënten- en gehandicaptenorganisaties.
http://www.sduconnect.nl/producten-en-diensten/alle-producten-en-diensten/vind-geldkompas/	Site over geldkompas, een site volgens een vaste format waarmee gemeenten hun informatie over voorzieningen en regels kunnen verspreiden onder kwetsbare en moeilijk te bereiken doelgroepen. Bijvoorbeeld: http://www.geldkompasenschede.nl/ , http://www.geldkompasvelsen.nl/
http://praktijkvoorbeelden.vng.nl/publiek/geavanceerd-zoeken.aspx?t=armoede	Site van de Vereniging Nederlandse Gemeenten met voorbeelden van armoedebestrijding door gemeenten.
http://onsbienuinig.jouwweb.nl/	Site met bezuinigingstips. Gebruiker van de site kan ook zelf tips plaatsen.
www.wsnp.rvr.org	Site over de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen. Bevat folders, vraagbaak en Landelijk Register Schuldsanering.
www.zelfschuldenregelen.nl	Site over hoe je zelf je schuldprobleem kan oplossen.
www.schuldhulpmaatje.nl	Bevat informatie over SchuldHulpMaatje, vrijwilligersproject. Op initiatief van de kerkelijke organisaties in Nederland en het platform voor Christelijke Schuldhulppreventie (PCS).
www.eurowijs.nl	Bevat zeer toegankelijk oefenprogramma voor wie iets duurs wil kopen.
http://www.dichtbij.nl/zuid-kennemerland/regionaal-nieuws/artikel/2098892/maatwerk-voor-klanten-schuldhelpverlening.aspx	Voorbeeld van maatwerk voor klanten schuldhelpverlening door de gemeente Haarlem.
http://www.dmmgm.nl/%20(De%20Mondige%20Minima%20Geldrop-Mierlo)	De Mondige Minima Geldrop-Mierlo. Een initiatief om armoede en sociale uitsluiting in onze gemeente te voorkomen.
http://www.schuldeneninkomen.nl/	Site met aanvullend materiaal op het boek Schuld en Inkomen van Oort & Prins.

Vaker dan voorheen leven mensen met lichamelijke, verstandelijke en/of psychische beperkingen in armoede, zo lijkt het. Tegelijkertijd weten we weinig van armoede binnen deze specifieke groep en van de gevolgen van die armoede voor hun deelname aan de samenleving. Reden om een verkennend onderzoek 'Armoede bij mensen met beperkingen' uit te voeren. In deze publicatie staan de resultaten van dit onderzoek.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Nederlandse Stichting voor het Gehandicapte Kind (NSGK), het Revalidatiefonds, het Fonds verstandelijk Gehandicapten en het VSB Fonds.

© Kalliope Consult, Vilans, Inclusie.nu, maart 2013
ISBN 9789088391033